

Archeologische Rapporten Zwolle

Van opgaand hout en eenige perken
Archeologisch onderzoek op het Broerenkerkplein in Zwolle

Michael Klomp

Van opgaand hout en eenige perken

Archeologisch onderzoek op het Broerenkerkplein in Zwolle

Michael Klomp

Colofon

ISBN: 90-8533-004-1

Gemeente Zwolle

Eenheid expertisecentrum, Afdeling Stad en
Landschap, Monumentenzorg en Archeologie

Tekst: Michael Klomp

Vormgeving: Hidde Heikamp

Tekeningen: Pete Rogers

Foto's: Hemmy Clevis

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
Woord vooraf	
Beschrijving van het onderzoeksgebied	
Kader en vraagstelling	
2. Historie	7
De plaats van het Broerenklooster	
De inrichting van het klooster	
De Broerenkerk	
De librije	
De tapperij van Van der Gronde.	
Het hoekhuis Achter de Broeren/Vosjessteeg	
Brandspuithuisje	
3. Topografie	11
4. Archeologie: het onderzoek	12
Vooronderzoek en voorafgaand relevant onderzoek.	
Definitief Archeologisch Onderzoek (DO)	
Methode	
Introductie op de resultaten	
Datering	
De Late Middeleeuwen	
De periode 1466-1490	
De omheiningsmuur van het kloosterhof	
De periode 1490-1580	
De periode 1580-1650	
De periode 1650-1800	
De periode na 1800	
5. Bodem	18
Inleiding	
De natuurlijke bodemprofielen	
6. Vondstmateriaal	19
De inhoud van een afvalkuil (BR003 spoornr. 55, vondstnr. 1-12)	
Steengoed	
Roodbakkend aardwerk	
Overige voorwerpen	
Inventarislijst	
De afvalkuil aan de Vosjessteeg (BR003 Spoornr. 113, vondstnr. 3-1)	
Steengoed	
Roodbakkend aardewerk	
Inventarislijst	
De beerkelder van het Proveniershuis (EIL99vondstnr. 19-10)	
Steengoed	
Roodbakkend aardewerk	
Inventarislijst	
De beerkelder (BR003 spoornr. 83, vondstnr. 2-14)	
Industrieel aardewerk	
Roodbakkend aardewerk	
Witbakkend aardewerk	
Glas	
Inventarislijst	

Kelder pakhuis Aan de Stadsmuur (ADS03 vondstnr. 1-1)

Kelder hoekhuis Achter de Broeren/Vosjessteeg (BR003 spoornr. 82, vondstnr. 2-13)

Industriële keramiek

Glas

Gietijzeren kachelpot

IJzeren gewicht

Emaillé reclamebord

Overige voorwerpen

Losse vondsten

7. Conclusie 29

Literatuur 29

Noten 30

8. Catalogus 32

De beerkelder (BR003 spoornr. 83, vondstnr. 2-14)

De beerkelder van het Proveniershuis (EIL99vondstnr. 19-10)

1. Inleiding

Woord vooraf

In juli 2003 is op het Broerenkerkplein, gemeente Zwolle, een definitief archeologisch onderzoek (DO) uitgevoerd. In het kader van de herinrichting van het Broerenkerkplein werd een tuinmuur aangelegd. Voor de fundering van de tuinmuur was een minimale diepte van 60 cm nodig. Dit betekent dat het bodemarchief wordt aangetast en archeologisch onderzoek noodzakelijk is.

Administratieve gegevens van de vindplaats:

Gemeente Zwolle-objectnaam:	Zwolle, Broerenkerkplein
Centrumcoördinaat:	203.008/503.156
Opgravingscode:	BRO 03

Beschrijving van het onderzoeksgebied

Het Broerenkerkplein ligt in het noordelijke stadsdeel tussen de Kleine Aa en de Thorbeckegracht en wordt begrensd door de Waterstraat (Krabbestraat) aan de noordzijde, de Broerenkerk aan de oostzijde, Achter de Broeren aan de zuidzijde en de voormalige Vosjessteeg aan de westzijde. Het plein dankt zijn naam aan de Broerenkerk en maakt vanaf de stichting van het Broerenklooster onderdeel uit van het kloostercomplex. Rond 1500 is aan de westzijde van de Vosjessteeg een aantal huizen gebouwd. Op de stadsplattegrond van Braun en Hogenberg uit 1581 en Blaeu uit 1664 zijn deze huizen te zien.

Op beide kaarten is nog geen bebouwing aan de zuidzijde van de Waterstraat zichtbaar. De huizen aan de zuidzijde van de Waterstraat dateren waarschijnlijk pas uit de 18de eeuw. Rond 1750 is de Waterstraat verbonden met de Pletterstraat. Het stuk Waterstraat, dat ook wel wordt aangeduid als de Krabbestraat, is pas in deze periode aangelegd. Op het oudste kadastrale minuutplan uit 1832 zijn de huisjes voor het eerst te zien.

Kader en vraagstelling

Het onderzoeksterrein ligt in het noordelijk deel van de stad en wordt begrensd door het tracé van de voormalige Kleine Aa en de Thorbeckegracht. Dit stadsdeel wordt in de historische bronnen aangeduid als het Eiland en heeft als oostgrens het noordelijke deel van de Diezerstraat of de Smeden. De westgrens wordt gevormd door het Rode Torenplein.

Het oudste gebouw binnen deze stadsuitleg is de Broerenkerk. De Broerenkerk vormt een onderdeel van het Broerenklooster. Het terrein van dit klooster van de Dominicanen is omstreeks 1466 afgegraven en "afgevrede", dat wil zeggen omheind of met palen gemarkeerd. Belangrijk is hierbij de vraag welke delen van het klooster uit deze beginperiode dateren.

De ligging van het Broerenkerkplein binnen Zwolle.

Het Broerenklooster lag in de beginperiode rond 1466 nog geïsoleerd in het noordelijk deel van de stad. Het lag zelfs buiten de stadsmuur, die in deze periode nog aanwezig was aan de zuidzijde van de Kleine Aa. Door grootschalig archeologisch onderzoek in de periode 1990-1999 is duidelijk geworden dat het stadsdeel ten oosten van de Broerenkerk rond 1470-1480 is ingericht. Uit deze periode dateert het wegenpatroon en de ommuring aan de Thorbeckegracht. Na deze eerste inrichtingsmaatregelen is het terrein opgehoogd om tenslotte rond 1500 bebouwd te kunnen worden. De bebouwing uit 1500 bestond uit stenen huizen die vrij op de percelen waren gelegen. Een interessante vraag is nu of bovengenoemde ontwikkeling van het gebied ten oosten van het Broerenklooster ook geldt voor het gebied tussen de Broerenkerk en de Vosjessteeg. Verder kan onderzocht worden of de huisjes aan de zuidzijde van de Waterstraat inderdaad uit de 18de eeuw dateren. Het onderzoek naar de vele begravingen op het Broerenkerkplein wordt niet in dit rapport opgenomen. Tijdens de opgraving is getracht de menselijke begravingen zoveel mogelijk ongemoeid te laten. Uit het onderzoek kwam wel naar voren dat een deel van het westelijke hof al direct na de stichting in 1465 als begraafplaats is ingericht.

2. Historie

De plaats van het Broerenklooster

In de 14de eeuw bevinden zich binnen de stadsmuren twee mannenkloosters: het klooster Bethlehem en het fraterhuis van de Moderne Devoten. De groei van deze kloosters binnen de stadsmuren stuitte op veel tegenwerking van het stadsbestuur. Tegen uitbreiding van de kloosters buiten de stadsmuur, in de zogenaamde stadsvrijheid, had het stadsbestuur veel minder bezwaar. De stadsvrijheid was een gebied dat buiten de stadsmuur lag, maar waar wel het stadsrecht gold. Buiten de stadsmuur bevonden zich rond 1400 de vrouwenkloosters het Wytenhuis, Mariënbosch en Op de Maat en de mannenkloosters op de Agnietenberg en in Windesheim. Ook het latere klooster van de Dominicanen, het Broerenklooster, lag aanvankelijk buiten de stad.

Het Broerenklooster lag in het gedeelte van de stad dat aangeduid werd met de naam het Eiland. Al in 1439 wordt vermeld dat Henric ten Water een stuk land heeft gepacht "van den Eylande buiten de Styntespoorte". Uit deze akte blijkt in de eerste plaats dat de naam het Eiland al in de eerste helft van de 15de eeuw voorkomt. In de tweede plaats wordt duidelijk dat met het Eiland het gehele gebied tussen het Rode Torenplein en de Smeden wordt bedoeld.¹

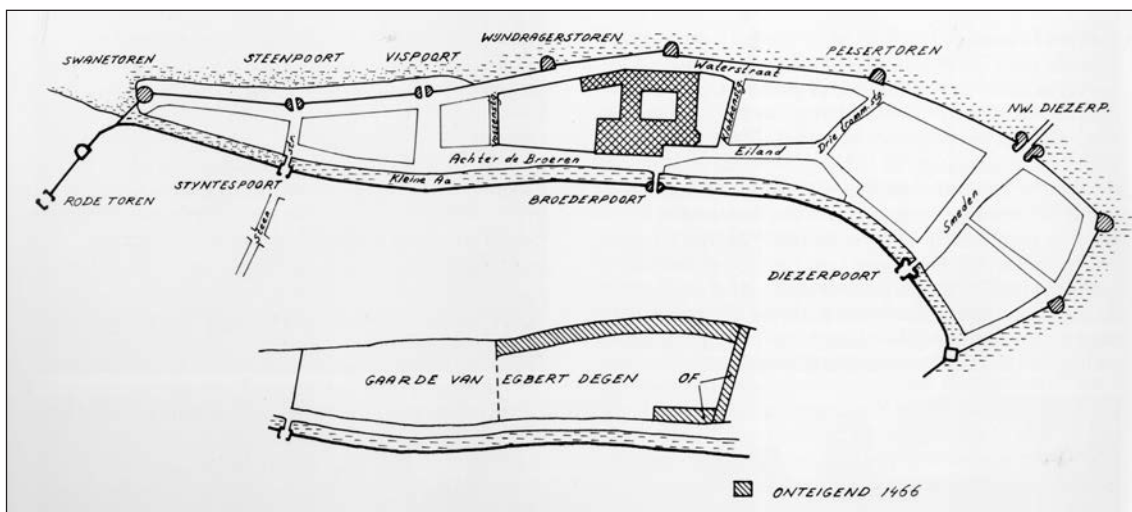
De benodigde grond voor het Broerenklooster, de helft van een gaarde, werd gekocht van de Zwolse schepen Egbert Degen. De transactie, die genoemd wordt in een akte van 28 juli 1466, waarin de andere helft van die gaarde aan de stad verkocht wordt, moet vóór 28 juli 1466 dateren.² Gezien de vermelding door Thomas a Kempis moet de aankoop van de gaarde in 1465 hebben plaatsgevonden en wel na de pauselijke toestemming van 7 juli van datzelfde jaar.³ De halve gaarde die aan de stad werd verkocht, in dorso van de akte ook wel "hoff" genoemd, lag buiten de Stintespoort tussen land van de stad aan de ene zijde en de gaarde van het Broerenklooster aan de andere zijde. De gaarde strekte zich

uit van een weg tot aan de Kleine Aa. Tevens wordt vermeld dat de "Bruedere van der Predicker oirden" de gaarde "gekocht ende afgegraven ende afgevredeet heb'n". De oudste overeenkomst tussen het klooster en de stad stamt uit 3 december 1468. Hierin worden de geloofsbrieven, die verwijzen naar de pauselijke toestemming van 1465, aangeboden aan het stadsbestuur. De eerder genoemde transactie tussen Egbert Degen en de Dominicanen heeft onderhands plaatsgevonden en was daarmee een feit voor de andere belanghebbenden. De akte uit 1468 is verder een bevestiging van de relatie tussen het klooster en het stadsbestuur. In 1466 zijn door de stad al twee stroken grond tegen betaling van de monniken "affghenomen".⁴ Zwolle wilde hiermee haar belangen veilig stellen. Het ging hierbij hoofdzakelijk om de realisatie van de stedelijke verbindingswegen rond het klooster en de beheersing van de oever langs de gracht. Direct daarna werd de resterende halve gaarde van Egbert Degen door de stad gekocht. Zwolle werd hierdoor de belangrijkste eigenaar van het "Eiland" ten noorden van de stadsmuur.

De grootte van het kloosterterrein is te reconstrueren aan de hand van de gegevens uit de akte van 1466. De genoemde strook langs het water met een oppervlak van $70 \frac{3}{8}$ roede komt volgens De Vries overeen met een lengte van ongeveer 159 meter en een breedte van 9 meter. De lengte van de strook tussen de voormalige Vosjes- en Klokkensteeg is in werkelijkheid 152 meter.⁵ Het is op basis van deze informatie aannemelijk om de Vosjessteeg en de Klokkensteeg als oost en westgrens te beschouwen. De noordgrens wordt gevormd door een nieuw aangelegd stuk Waterstraat.

De inrichting van het klooster

Het kloostercomplex bestaat op de plattegrond van Braun en Hogenberg uit 1581 uit de Broerenkerk, trans, librije en twee ommuurde hoven.⁶ Het westelijke hof lag tussen de Vosjessteeg en de Broerenkerk en vormt tegenwoordig het Broerenkerkplein. In bronnen uit de 16de eeuw wordt vermeld dat de hoven werden gebruikt als moestuin en voor de

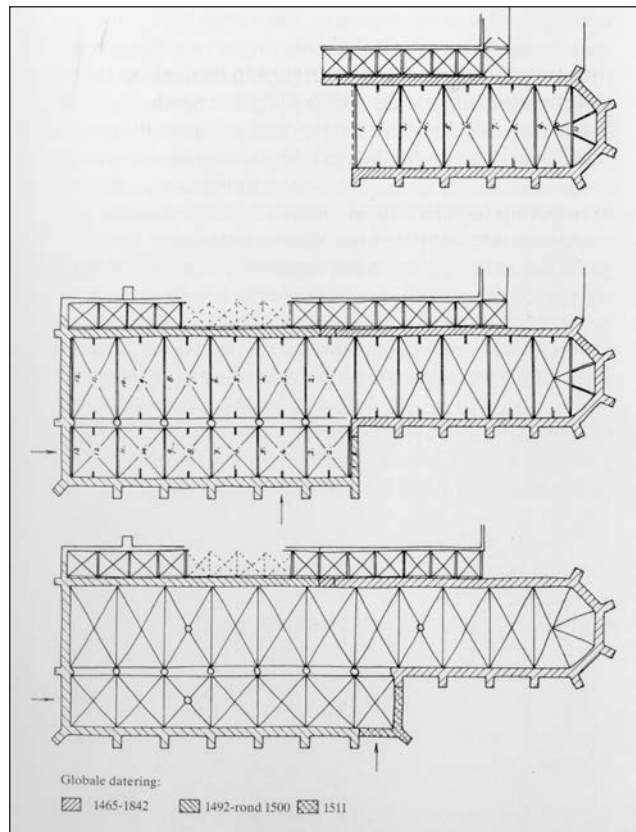
Noordelijk stadsdeel rond 1466 (tek. D.J. de Vries, 1994).

verbouwing van hop. Verder stonden er varkenshokken en lagen er roosters om het passeren van het vee tegen te gaan. Het Broerenklooster zelf bestaat uit de Broerenkerk met ten noorden van de kerk het kloosterhof (pandhof, trans). Tegen het kloosterhof bevindt zich aan de westzijde de librije. Op de stadsplattegrond van Braun en Hogenberg uit 1580 en Blaeu uit ca. 1664 is aan de westzijde van de hoofd-beuk van de Broerenkerk een gebouw zichtbaar dat opgenomen is in een aparte ommuring tegen de kerk. Aan de oostzijde van het kloostercomplex lag het proveniershuis. Ook dit proveniershuis lag binnen een ommuring.

De Broerenkerk

Uit bouwsporen en dendrochronologische dateringen blijkt dat het koor gezien kan worden als het oudste deel van de kerk. Met de bouw van het vijf traveeën lange zaalgebouw is in of kort na 1466 gestart. Rond 1477 werd de kap geplaatst. Deze kap wordt gedragen door elf, drie boven elkaar gestapelde, spantjukkanen waarvan de onderste trek-balken om en om zijn weggelaten. De jukkanen zijn voorzien van gebroken telmerken. De nummering van de jukkanen is van west naar oost. De westelijke topgevel is nooit in steen uitgevoerd. Op basis van verschillende bouwsporen wordt duidelijk dat de topgevel bestond uit een houten scheidingwand van staanders met horizontaal beschoot. Het zou tot 1482 duren voordat het koor voltooid was. Uit dat jaar stamt het bericht over de wijding van altaren in de kerk. Acht jaar later werd gestart met het schip. Dit schip was tweebeukig en zes traveeën lang. De bouw werd niet volledig gefinancierd uit eigen middelen maar ondersteund door extra giften van de stad en particulieren. Uit de traktaat van de wijbisschop door de stad in 1512 blijkt dat het schip in dat jaar voltooid moet zijn geweest. De constructie van de kap is gelijk aan die van het koor. Het systeem van de nummering middels telmerken is vrij gecompliceerd. De telmerken van de zijbeuk worden gekenmerkt door de toevoeging van vlaggetjes. De nummering van de jukkanen van de hoofd- en zijbeuk is tegengesteld. In de hoofdbeuk bevinden zich verder twee windassen ter hoogte van de onderste jukkanen. Door het verdwijnen van de stadsmuur langs de Kleine Aa en de daarbij behorende Broederpoort kwam de ingang van het schip iet wat vreemd voor de Broerenstraat te liggen. Door de uitbreiding van de zijbeuk met een travee in het oosten werd dit beeld bijgesteld. Deze travee moet waarschijnlijk rond 1538 gedateerd worden. Van deze travee is geen dendrochronologische datering bewaard gebleven. De datering van de De Vries is gebaseerd op de natuurstenen dekplaat op de hoekpilaster met een renaissanceprofiel en de telmerken op de kap. De telmerken zijn nog niet gehakt en moeten globaal tussen 1512 en 1560 zijn aangebracht.⁷

Op basis van de afwezigheid van steunberen aan de noordzijde van het koor kan verondersteld worden dat ook een deel van de kloostergang en mogelijks zelfs de oostelijke kloostervleugel in 1466 al in aanbouw waren. Deze kloostergebouwen zorgden immers voor een tegendruk van

Bouwgeschiedenis in fasen (tek. D.J. de Vries, 1994).

het koor. Uit enkele houtmonsters van de librije is verder gebleken dat twee van de vier monsters een datering geven in de zomer van 1466. Dit zou betekenen dat de librije, gelegen aan de gemarkeerde noordgrens van het kloostercomplex, omstreeks 1467 moet zijn betrokken. Over de overige kloostergebouwen zijn we een stuk minder ingelicht zodat het onduidelijk is in welke periode de bouw van deze delen moet zijn gestart.

In 16de- en 17de- eeuwse bronnen wordt een aantal onderdelen binnen het klooster genoemd. Naast de librije is er een kapittelhuis, een dormter, een keuken, een refter, een "gastcamer in den trans", een "camer in den trans op den hueck naest de gastcamer", een ziekenhuis, een proveniershuis en een brouwerij. De slaapzaal of dormter bevond zich samen met het kapittelhuis in de vleugel tegen het koor. In de noordvleugel lag het in het 1605-1607 genoemde "convents lange huis". In dit deel bevond zich de refter en een voorraadkelder.

In de westvleugel was het gastenhuis. Van dit huis is bekend dat het gesitueerd was naast de grote poort. Tegen de noord- en westgevel bevond zich de librije. Dit gebouw heeft dienst gedaan als bibliotheek van de Dominicanen.⁸ De librije staat tegenwoordig los van de kloostergebouwen en vormt een belangrijk onderdeel van het Broerenkerkplein. De functies van het gebouw hebben zijn weerslag gehad op de omgeving.

De librije

De librije wordt al in de 17de eeuw genoemd. De bouwdatum gaat echter veel verder terug en stamt uit de beginperiode van het klooster. Dendrochronologisch onderzoek heeft uitgezeten dat twee van de vier houtmonsters uit de kap gedateerd kunnen worden in 1466. Het klooster moet dit gebouw waarschijnlijk in 1467 in gebruik hebben genomen. De librije lag tegen de noordgrens van het klooster. De rooilijn aan de Waterstraat ligt scheef ten opzichte van de andere kloostergebouwen. Volgens De Vries kan dit mogelijk verklaard worden door het ontbreken van oriëntatiepunten in de beginfase.⁹ In 1614 werd de librije verkocht aan Jan Bossier voor 500 goudgulden. Na Bossier worden vanaf 1684 kapitein Schilders en zijn erfgenamen als eigenaar vermeld. De laatst met naam bekende erfgenaam, juffrouw Schilders, weduwe van secretaris Issel, mocht in 1743 na de gerechtelijke verkoop aan de rentmeester van de Geestelijke Goederen, in de librije blijven wonen. De rentmeester deed de aankoop waarschijnlijk in opdracht van het stadsbestuur. Tien dagen later nam het bestuur immers het gebouw over. De librije bestaat op dat moment uit vier bovenwoningen met zolders, vijf kelderwoningen en een opkamer.

In 1757 kreeg de joodse gemeente het gebouw van het stadsbestuur toegewezen. Het gebouw zal voortaan dienst gaan doen als synagoge. Deze functie heeft het gebouw tot 1899 vervuld. In 1860 heeft het gebouw een grondige verbouwing ondergaan. De westgevel is hierbij vernieuwd en voorzien van klassieke elementen: rond de ingang halfzuilen en een tympanon. De ingang van de synagoge bevond zich voorheen aan de Waterstraat. Bij het in gebruik nemen als synagoge was het Broerenkerkhof nog in gebruik. Joodse priesters mochten niet over een begraafplaats lopen. Na het buiten gebruik raken van de begraafplaats in 1821 kon de ingang pas verplaatst worden. Kort nadat de ingang was verplaatst, richtte de Israëlitische gemeente in 1867 een verzoek aan B en W om een deel van het Broerenkerkhof te bestraten om een betere toegang tot de synagoge te krijgen. Geld om het plein te bestraten was er niet. In 1869 werd daarom besloten dat het plein voorzien zal worden van "opgaand hout en eenige perken" vergezeld van de belofte het pad naar de librije goed te onderhouden.

Na de uitvoering van de plannen in 1871 volgde een protest van de hervormde gemeente. Zij manifesteerde zich nog steeds als eigenaar van het kerkhof en eiste dat het plein werd teruggebracht in oude staat.

Door de slechte bouwkundige staat en het vaak moeilijk bereikbaar zijn van de librije werd besloten om in 1899 een nieuwe synagoge in gebruik te nemen. Deze was gevestigd in de Schoutenstraat. De librije kwam hierdoor weer in handen van de gemeente. Na een verzoek van de heer P.C. Johanissen in 1901 om het gebouw in te richten als slaapplek voor "vlottende bezoekers" werd het in 1902 kosteloos aan het Rijk afgestaan. Het Rijk diende dan wel het gebouw in zijn oorspronkelijke staat te herstellen. De librije is tot 1969 in handen van het Rijk gebleven. Het werd onder andere door de Koninklijke Landmacht gebruikt. Na 1969 kwam het weer in handen van de gemeente Zwolle.

Waterstaatgevel Librije 1860 .

De Librije in de jaren 50

De tapperij van Van der Gronde.

Aan de zuidzijde van de librije lagen twee huisjes. In het noordelijke huisje was de tapperij van Hendrik van der Gronde gevestigd. Hendrik van der Gronde is in Zwolle geboren op 16 maart 1861. Uit de akten weten we dat hij in 1884 trouwde met Anna Vredevelt. In het adresboek van Zwolle uit 1891 wordt Van der Gronde voor het eerst op dit adres vermeld. Hij zou hier tot 1901 blijven wonen.¹⁰ Kort daarna zijn de huisjes gesloopt. Hendrik van der Gronde was niet de eerste tapper op dit adres. In het adresboek wordt in 1877 immers de weduwe van Friedrich Wilhelm Emde al als tapper vermeld. Het huisje stond toen bekend als D242 en was nog gesitueerd aan het Broerenkerkhof. Na 1877 werd dit Achter de Broeren.

Librije rond 1900; links de tapperij van Van der Gronde.

Het hoekhuis Achter de Broeren/Vosjessteeg

Het hoekhuis is op het kadastrale minuutplan uit 1832 aangegeven met het nummer F435 en eigendom van de koopman Jan Hermannus van Engelen.

In 1850 wordt het perceel gesplitst in drie delen die worden aangeduid met de kadastrale nummers F3149-3151. Het pand is op dat moment eigendom van tapper C. de Vries. Van 1851 tot 1861 is het voorhuis F3149 eigendom van de winkelier B. van Utteren. In deze periode krijgt het voorhuis een nieuw kadastraal nummer F3178. Het huis heeft na 1850 diverse malen een omnummering ondergaan en is in de archiefstukken bekend als F638 en D257. Later wordt het definitieve adres Achter de Broeren 14. Na Van Utteren komt het huis in bezit van koopman A.J.B. van de Kolk. Het huis is in 1888 gescheiden en wordt verkocht aan M. Bakker. Bakker was koopman in alle voorkomende zaken. In de adresboeken van Zwolle komt M. Bakker van 1896 tot 1903 voor. Zeven jaar later wordt J. Stibbe als bewoner genoemd. In 1927 wordt het pand opnieuw gescheiden.

Het middendeel van het kadastrale perceel F435 staat vanaf 1850 bekend onder nummer F1350 en is eigendom van tapper C. de Vries. Hij blijft eigenaar tot 1861. Het pand heeft in deze periode een omnummering ondergaan en komt tot 1861 voor als F3176. Kort daarna wordt het deel gesplitst en wordt het kadastraal aangeduid als F3424. Het deel F3424 is in 1864 eigendom van grutter H. Louman. Louman verkoopt het in 1868 aan schipper J. van Lingen. Of hij ook in het pand heeft gewoond is onduidelijk. In 1867 wordt in het adresboek koopman A. Branson als bewoner vermeld. Onder eigenaar Van Lingen wordt het huis in 1877 bewoond door E. Stibbe. Elias Stibbe was in 1888 getrouwd met Clara Witsenhausen. Het echtpaar was lid van de Joodse gemeenschap Na Van Lingen wordt in 1881 metselaar W. Klinkert de eigenaar. Ook hij blijft maar kort eigenaar van het huis en verkoopt het in 1889 aan A. Burghart en consorten. Burghart was kuipers

knecht van beroep. Na een rectificatie in 1890 komt het pand weer in de familie Klinkert terecht. H. Klinkert verkoopt het echter een jaar later al weer aan de koopman H. Anholt. Anholt scheidt het pand in 1903. In 1905 komt in de bronnen E. Anholt als eigenaar van huis en erf voor. Vanaf 1912 wordt er niet meer gesproken van een huis maar van een bergplaats.

Het achterste deel van het perceel, vanaf 1850 bekend als F1351, is tot 1861 in handen van C. de Vries. Na nummer F3177 komt het perceel vanaf 1861 als F3425 voor. Eigenaar is in 1864 koopman F.T. van de Wetering. Deze verkoopt het datzelfde jaar nog aan schipper J.W. van Doorn. Hij maakt van het perceel in 1865 twee huizen. Deze huizen worden aangeduid met de nummers F4724 en F4725. Het huis F4724 is in de periode 1882-1891 eigendom geworden van koffiehuishouder H.A. van Doorn. Hij scheidt het pand in 1914. Het tweede huis F4725 is vanaf 1891 in handen van H.A. van Doorn en wordt in 1926 gescheiden.

Op de plaats van het pand Vosjessteeg 12 is in 1933 een transformatorhuis gebouwd. Dit gebouw was op de zijgevel voorzien van de sierlijke krulletters G.E.B. Deze initialen staan voor Gemeentelijk Energie Bedrijf.

Brandspuithuisje

De eerste brandspuit in Zwolle werd in 1660 aangeschaft. Een brandspuit bestond uit een koperen ketel op een soort slee. Het geheel werd door mankracht of paarden vervoerd. In de ketel was een pomp aanwezig die door een aantal personen in werking werd gesteld. Het vullen van de ketel gebeurde nog met emmers. Vóór 1691 werd door de broers Jan en Nicolaas van der Heiden de slangbrandspuit uitgevonden. Het water kon nu uit een vergaarbak worden opgezogen. Zwolle was in 1691 overgegaan tot de aankoop van twee slangbrandspuiten. Een derde volgde in 1699. Naast grote brandspuiten bestonden er ook kleine. De kleine brandspuiten werden in de verschillende wijken van de stad geplaatst. De spuit voor de wijk Waterstraat bevond zich in een brandspuithuisje op het Broerenkerkhof. Voor iedere spuit beschikte de stad over twee brandspuitmeesters, twee fakkeldragers en een aantal spuitgasten.

De brandspuithuisjes zijn waarschijnlijk in het begin van de 18de eeuw ontstaan. In de 19de eeuw waren er in totaal tien. Op de plek van de nieuw te planten boom moet volgens het oudste kadastrale minuutplan uit 1832 een brandspuithuisje hebben gelegen. Van dit huisje werd op een stuk uitbraak-sleuf na niets teruggevonden. Op de plek van het brandspuithuisje zijn na 1832 kleine huisjes gebouwd. De kleine keldertjes bij de voordeur met daarin de kraan voor de waterleiding waren hier de restanten van.

3. Topografie

Het Broerenklooster staat voor het eerst aangegeven op de kaart van Jacob van Deventer. Deze kaart kan gezien worden als de oudste stadsplattegrond en dateert uit circa 1560. Over de microtopografie van het klooster valt niks op te maken. Op de kaart van Braun en Hogenberg uit omstreeks 1581 is een invulling van het kloostercomplex gegeven. Op de plattegrond is de Broerenkerk met de kloostergebouwen en twee ommuurde hoven te zien. Het klooster is op de kaart aangeduid als "Das Predigers Cloester". Binnen de oostelijke hof, waarin volgens verschillende bronnen het proveniershuis te situeren is, zijn twee gebouwen zichtbaar. Beide gebouwen liggen in een hoek. Het kloostercomplex zelf bestaat uit de kerk, twee kloostergebouwen parallel aan de stadsmuur en een gebouw loodrecht op de kerk en de stadsmuur. De gebouwen zijn gegroepeerd rond een open terrein met bomen. Op het binnenterrein ligt nog een klein gebouwtje. Het binnenterrein van het klooster is via de westelijke hof bereikbaar. Het is niet geheel duidelijk of het terrein ook vanaf de straat Achter de Stadsmuur toegankelijk was. Ook de plattegronden van Joan Blaeu laat een invulling van het Broerenklooster zien. Opmerkelijk is dat op de twee uit-

gaven van Blaeu een verschillende situatie is weergegeven. De oudste plattegrond is vervaardigd in 1649-1650. Op deze kaart is geen oostelijk hof meer aangegeven. Op de plaats van het hof is een lang gebouw zichtbaar. Ook het kloostercomplex zelf kent een andere indeling. De twee gebouwen parallel aan de stadsmuur en het gebouw loodrecht op kerk en stadsmuur zijn blijven bestaan maar zijn gescheiden door een omheiningmuur van een nieuw gebouw langs de tegenwoordige Broeren.

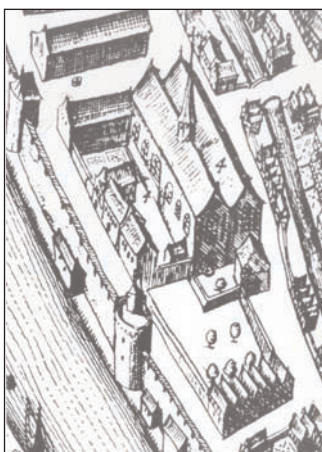
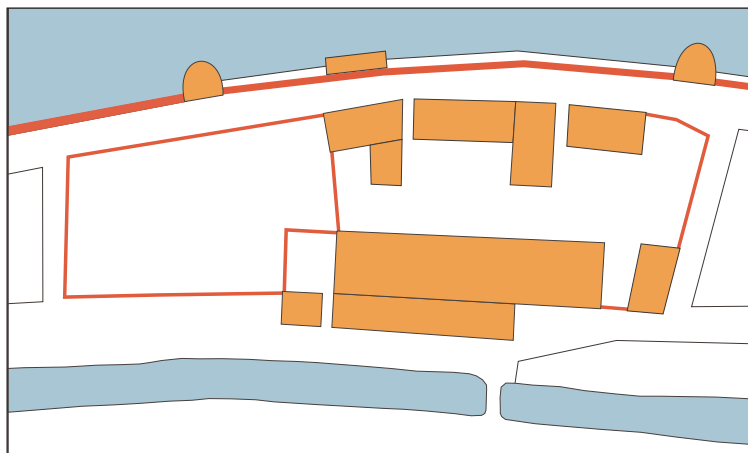
De kerk bestaat uit twee schepen van gelijke lengte. Het foutief weergegeven van de Broerenkerk roept op tot enige twijfel bij de interpretatie van deze plattegrond. In de tweede druk van de atlas van Blaeu uit omstreeks 1664 is het klooster weergegeven zoals op de plattegrond van Braun en Hogenberg.

Op basis van de twee verschillende situaties van Blaeu kan mogelijk verondersteld worden dat Blaeu niet goed heeft geweten hoe het kloostercomplex was ingedeeld. In zijn tweede versie van de plattegrond van Zwolle lijkt hij de microtopografie van het Broerenklooster exact gekopieerd te hebben van Braun en Hogenberg uit 1581.

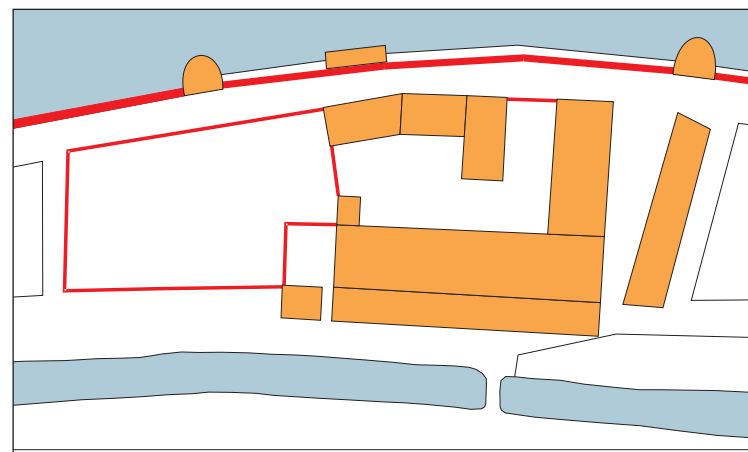
Ook de prent uit de 18de eeuw van Jacob Stellingwerf kan gezien worden als een kopie van de kaart van Braun en Hogenberg.

Situatie Braun en Hogenberg ca. 1581.

Situatie Blaeu ca. 1649-1650.

4. Archeologie: het onderzoek

Vooronderzoek en voorafgaand relevant onderzoek.

Archeologisch onderzoek vindt doorgaans in een aantal fasen plaats:

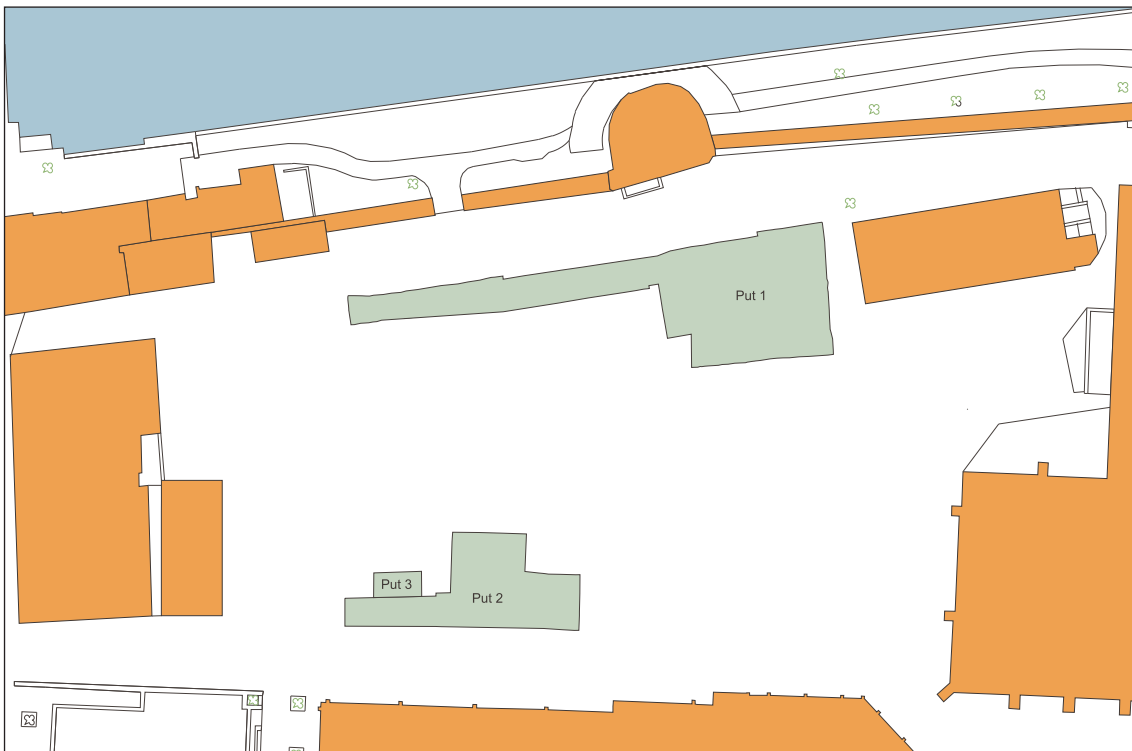
1. Algemene archeologische inventarisatie (AAI), het in kaart brengen van al bekende vondstlocaties in samenhang met geofysische omstandigheden.
2. Standaard archeologische inventarisatie (SAI), het analyseren van wat er daadwerkelijk gevonden is en op basis daarvan een verwachtingswaarde bepalen. Deze verwachtingswaarde zal daarna getoetst worden in het veld.

3. Aanvullend archeologisch onderzoek (AAO), op locaties uitgevoerd proefonderzoek. Dit onderzoek bestaat uit het graven van enkele proefsleuven of proefputten.

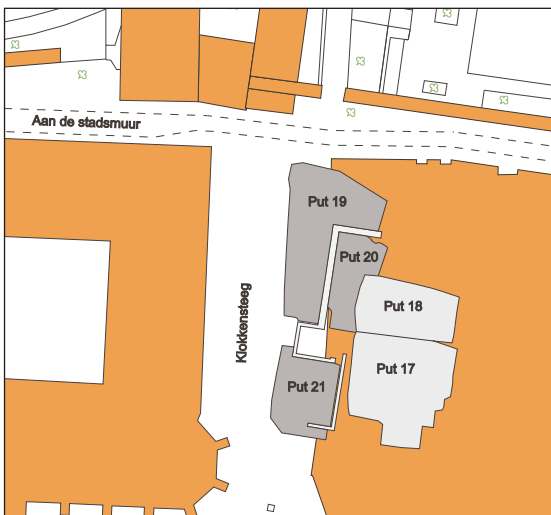
4. Bescherming volgens aanpassing in het ontwerp, het beleid van de gemeente Zwolle is gericht op het behouden van belangrijke vindplaatsen in situ.

5. Definitief archeologisch onderzoek (DO), het opgraven van een vindplaats door archeologisch onderzoek.

De fasen 1 en 2 worden in de gemeente Zwolle meestal overgeslagen. Zwolle verkeert in de gunstige positie te beschikken over een uitgebreide Archeologische Waarderingskaart Zwolle.

Puttenoverzicht Broerenkerkplein 2003.

Puttenoverzicht Klokkenssteeg/ Eiland 1999.

Definitief Archeologisch Onderzoek (DO)

Methode

Tijdens de drie weken die het definitief archeologisch onderzoek in beslag heeft genomen zijn twee opgravingsputten aangelegd. De eerste put met een lengte van 50 m lag aan de zuidzijde van de Waterstraat in het verlengde van de Librije. De totale oppervlakte van deze put bedroeg 338 m². De put was aangelegd op de plek waar de tuinmuur zou worden gemetseld.

De tweede opgravingsput lag aan de noordzijde van Achter de Broeren. De put had een lengte van 24 m. De totale vrijgelegde oppervlakte bedroeg hier 113 m². De put is gegraven op de locatie van de tuinmuur en een nieuwe boom.

In put 1 zijn in het eerste vlak, naast de omheiningsmuur van het klooster, ook begravingen aangetroffen. Om deze begravingen zoveel mogelijk ongemoeid te laten en omdat de kans op archeologische sporen onder deze begravingen vrij klein is, is besloten om op deze locatie geen tweede vlak aan te leggen. Onder de verstoring, die is veroorzaakt door de sloop van de huisjes aan de zuidzijde van de Waterstraat, was het wel mogelijk een tweede vlak aan te leggen. In het midden van dit tweede vlak is, in het kader van het onderzoek van de bodemgesteldheid van het terrein, een derde vlak aangelegd. Dit vlak werd verdiept tot het niveau van het oorspronkelijke dekzand.

Op basis van de resultaten van put 1 is besloten om in put 2 geen tweede vlak aan te leggen. Wel is na het documenteren van alle sporen op twee plaatsen het oorspronkelijke dekzandniveau opgezocht. Dit is gebeurd op de locaties waar zo min mogelijk muurwerk gesloopt hoefde te worden.

In december 2003 is voor de aanleg van een ondergrondse container (DIFTAR) een klein onderzoekje verricht. Alle archeologische sporen zijn tot op een diepte van drie meter gedocumenteerd (put 3).

Introductie op de resultaten

In de opgravingsputten is een muur aangetroffen die het gehele kloostercomplex omgaf. Daarnaast zijn op de hoek van de voormalige Vosjessteeg/Achter de Broeren de fundamenten van een hoekhuis opgegraven. In de put voor de ondergrondse container is een kelder en een restant van een afvalkuil aangetroffen. De kelder lag aan de zuidzijde, tegen de zijgevel, van het hoekhuis. Van de rij huizen aan de Waterstraat zijn geen sporen aangetroffen. De opgravingsresultaten maken duidelijk dat het terrein in verschillende perioden is gebruikt en bewoond. De opgravingsgegevens worden in een chronologische volgorde besproken.

Datering

De datering van de opgegraven verschijnselen berust op de toepassing van onderstaande methode.

1. Typochronologie; het vondstmateriaal is vooral op basis van typologische- en technologische kenmerken gedateerd. Met name het aardewerk kwam hiervoor in aanmerking. Het aardewerk is behandeld en beschreven in het classificatiesysteem voor Laat- en Post Middeleeuws aardewerk en glas.
2. Relatieve stratigrafie; door het dateren van de grondlagen aan de hand van het vondstmateriaal en de ligging ten opzichte van andere lagen is het mogelijk om aan bepaalde sporen een relatieve datering toe te kennen.

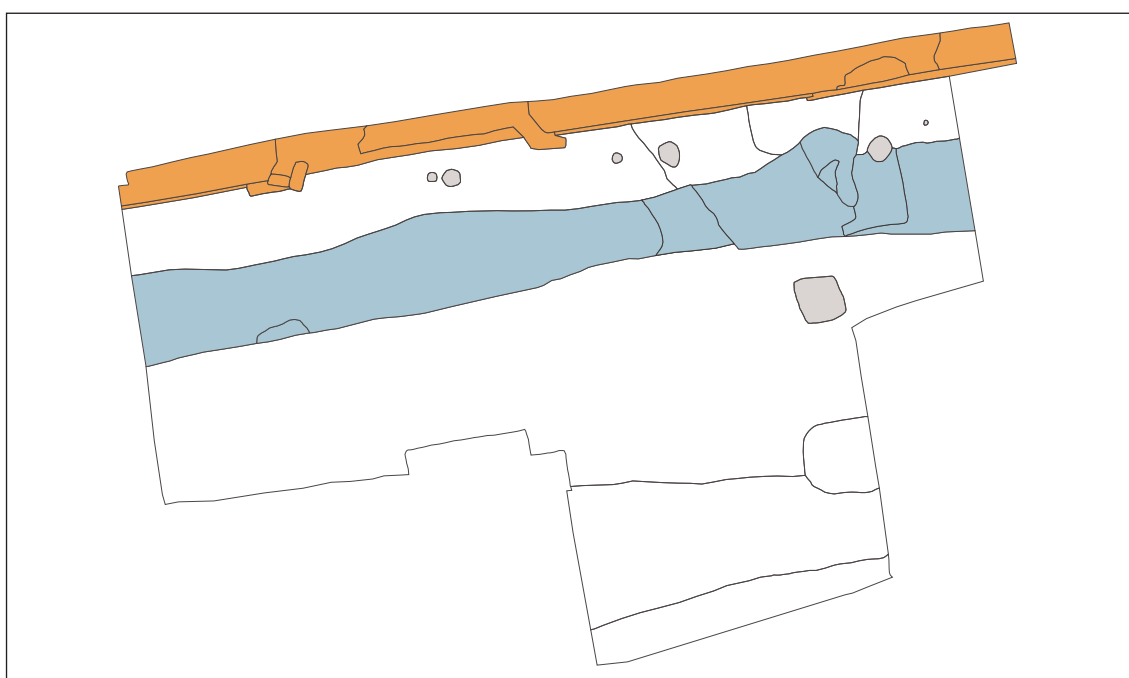
Door het ontbreken van onverkoold hout en houtskoolmonsters zijn geen dendrochronologische- en ¹⁴C-dateringen genomen.

De Late Middeleeuwen

De periode 1466-1490

Uit de historische bronnen uit deze periode is bekend dat in 1466 het terrein waarop het klooster gebouwd zou worden is afgebakend en omheind of met palen gemarkeerd. Tijdens het archeologisch onderzoek op het Broerenkerkplein is in het onderste vlak een greppel aangetroffen.

De greppel, geflankeerd door een aantal paalkuilen aan de noordzijde, was ingegraven in de natuurlijke ondergrond. Uit de greppel is aardewerk afkomstig dat geplaatst kan worden in de 15de eeuw.¹¹ De aard van het materiaal laat echter geen nauwkeurigere datering toe. De aanwezigheid van de omheiningsmuur, die duidelijk jonger is dan de greppel, vormt een belangrijk argument om de greppel te plaatsen in de beginfase van het kloostercomplex.

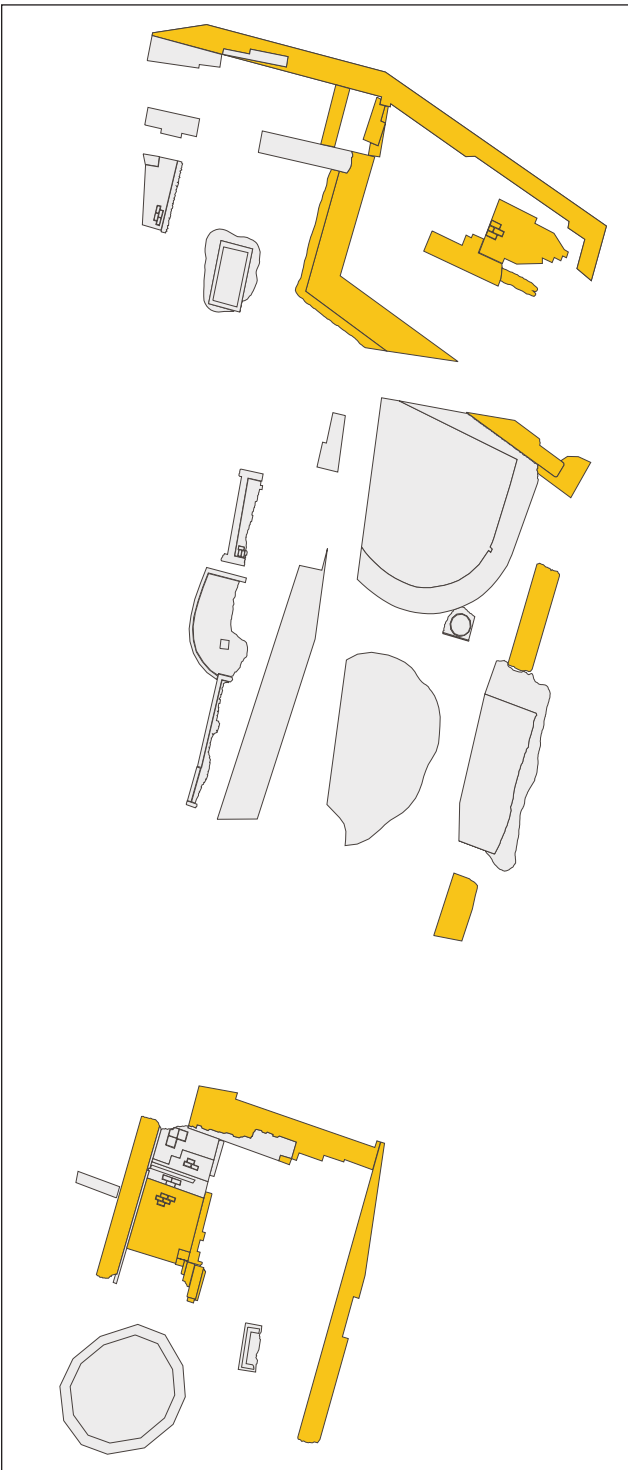

Vlak met greppel en paalsporen.

De omheiningsmuur van het kloosterhof

Het kloostercomplex bestaat uit de Broerenkerk, trans, librije en twee ommuurde hoven.¹² Het westelijke hof lag tussen de Vosjessteeg en de Broerenkerk en vormt tegenwoordig het Broerenkerkplein. Het oostelijke hof lag tussen de oostvleugel van het klooster en de Klokkensteeg. Binnen dit hof lag het zogenaamde proveniershuis.

Het proveniershuis moet kort na 1465 gebouwd zijn en lag net als de librije in een aparte ommuring. Het gebouw moet een lange gevel aan de stadsmuurzijde hebben gehad. Van het

Muurwerk proveniershuis fase 1.

gebouw is een kelder opgegraven die in de oudste fase in gebruik moet zijn geweest als beerkelder.¹³ Deze beerkelder is later omgebouwd tot gewone (opslag) kelder. De vondsten uit de beerlaag wijzen op het feit dat dit rond 1490-1500 moet zijn gebeurd. De laag beer is afgedekt met een mortel en puinlaag. Op deze puinlaag is een vloer aangebracht.

In het midden van de kelder is een stuk muur aangetroffen. De muur was gefundeerd op houten planken. Het lijkt erop dat dit stuk muur te maken heeft met een bovenliggend keldergewelf. De gedachten gaan uit naar een kelder met een kruisgewelf.

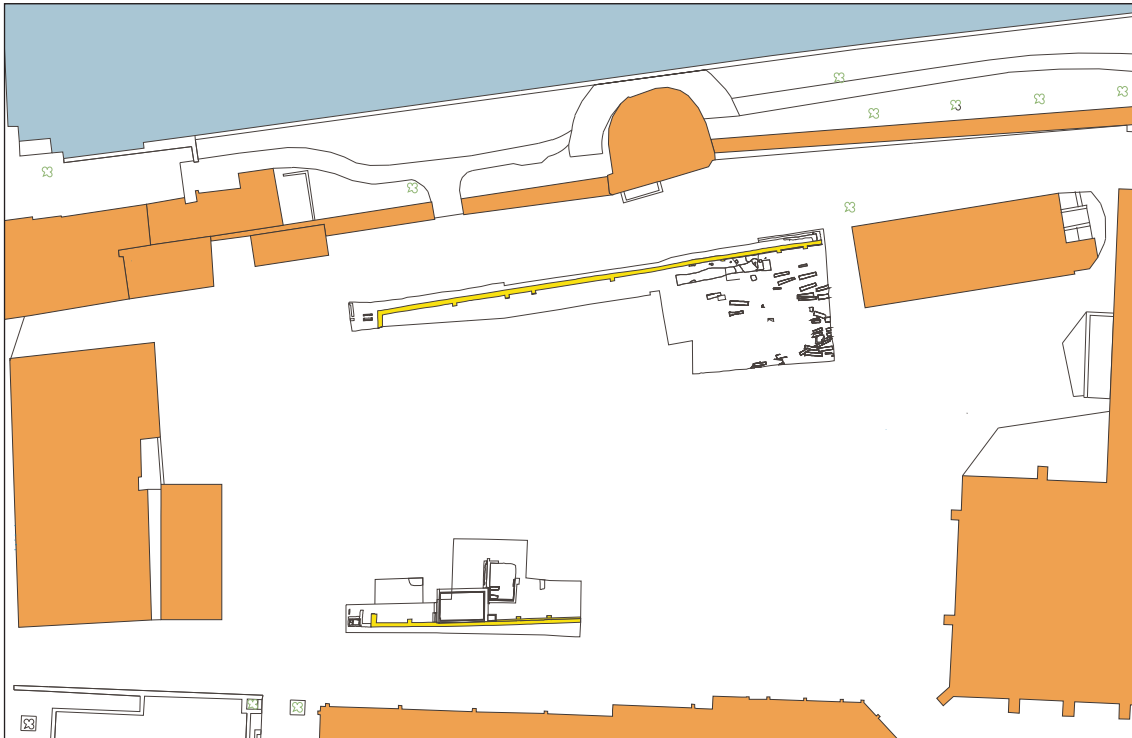
In de periode 1465-1490 hebben op het oostelijke hof geen andere gebouwen gelegen. Aan de zijde van de latere Klokkensteeg lag een omheiningsmuur. Van deze muur zijn twee delen teruggevonden.

In historische bronnen uit de 16de eeuw wordt vermeld dat de hoven werden gebruikt als moestuin en voor de verbouwing van hop. Verder stonden er varkenshokken en lagen er roosters om het passeren van het vee tegen te gaan. Beide hoven waren voorzien van een ommuring.

De muur rond het westelijke hof is anderhalf steens breed en gemetseld met bakstenen van het formaat 26 x 14 x 5.¹⁴ Aan de binnenzijde van de muur bevinden zich steunberen, die niet op een regelmatige afstand van elkaar zijn geplaatst.

Omheiningsmuur westelijke hof.

Westelijke hof, Broerenkerkplein

Het noordelijke deel van de omheiningsmuur wordt gekenmerkt door één versnijding en is gefundeerd op lagen mortel afgewisseld met klei. Deze gelaagdheid is in de archeologie ook wel bekend met de term speklagen. Opvallend is dat in het noordelijke deel een niveauverschil in de versnijding is te zien. Het ontbreken van de speklagen onder het deel met de diepst liggende versnijding maakt het aannemelijk dat het niveauverschil te maken heeft met de stevigheid van de ondergrond en niet met een verschil in datering. De omheiningsmuur wordt in het zuiden gekenmerkt door een fundering van spaarbogen. Het baksteenformaat 26 x 14 x 5 van de ommuring in het zuiden is gelijk aan die in het noorden.¹⁵ Het baksteenformaat en de 10 lagenmaat wijzen op een datering in de 15de eeuw. Dit komt goed overeen met de fundering van spaarbogen die in deze periode vrij algemeen werd toegepast. De 10 lagenmaat van 62 cm in het noordelijk deel van de omheiningsmuur komt ook voor bij gebouwen die rond 1500 gedateerd worden. Op basis van deze gegevens is

het goed mogelijk dat de muur uit twee fasen bestaat. De oudste fase bestaat dan uit het zuidelijke deel van de muur op spaarbogen, de jongere fase uit het noordelijke deel van de muur met een fundering van laagjes mortel en klei. Op basis van de stratigrafie van de opgraving moet de omheiningsmuur jonger zijn dan de greppel.

De aanwezige steunberen aan de binnenzijde geven de muur een functie als grondkering. Dit betekent dat de muur ouder is dan de ophogingslagen. Boven op deze ophogingslagen is een afvalkuil of uitbraaksleuf aangetroffen die gedateerd kan worden tussen 1516 en 1550. Dit houdt in dat de ophogingslagen vóór 1516 moeten zijn opgebracht.

De omheiningsmuur kan in zijn geheel, op basis van de archeologische gegevens en de stichtingsdatum van het klooster, gedateerd worden tussen 1466 en 1516. Verlaan noemt een akte uit 1475 waarin vergunning wordt verleend tot ommuren van het kerkhof.¹⁶

Interessant is nu de vraag of de omheiningsmuur uit circa

Fundering omheiningsmuur met laagjes mortel en klei.

Fundering met spaarbogen.

1475 ouder of uit dezelfde periode dateert als de stadsmuur aan de Thorbeckegracht. Van de stadsmuur is bekend dat deze in 1492 nog grotendeels in aanbouw maar nog niet gereed was.

Met de bouw van de nieuwe Steenpoort werd in 1488 gestart. De stadsmetselaar kreeg pas in 1531 de opdracht de poort te overvelven en zich bezig te houden met de afwerking.

Ook de nieuwe Vispoort langs de Waterstraat werd pas in 1498 gebouwd en zou pas in 1532 afgewerkt worden.

De stadsmuur langs de Thorbeckegracht moet dus al in 1480-

1490 voor een groot deel zijn opgebouwd. De afwerking van de muur is pas na ca. 1530 gereed gekomen.

De omheiningsmuur is ouder dan de stadsmuur aan de Thorbeckegracht. Dit strookt ook met het gegeven dat het Broerenklooster in de periode voor 1480 nog in de stadsvrijheid maar buiten de stadsmuur ligt.

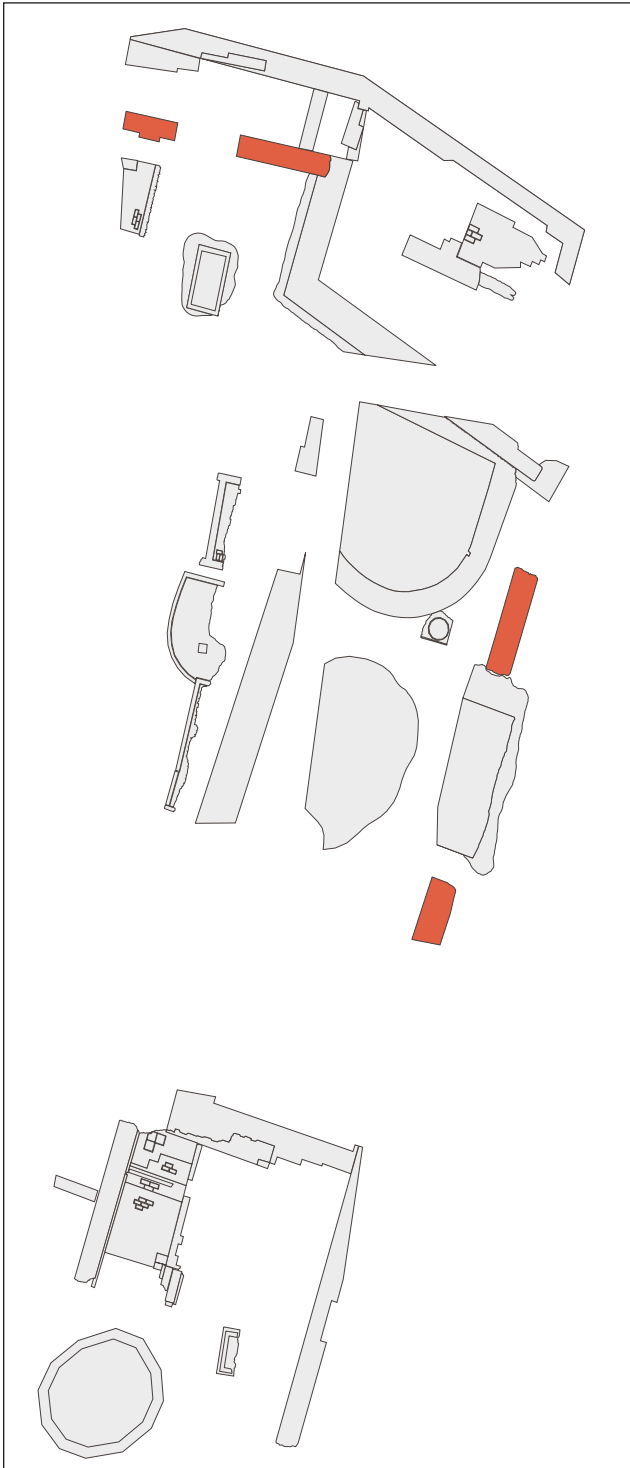
De periode 1490-1580

Uit deze periode zijn weinig sporen opgegraven. Op de plaats van een rij huizen ten zuiden van de Waterstraat, die op het kadastrale minuutplan uit 1832 is aangegeven, is een afvalkuil of restant van een uitbraaksleuf aangetroffen. De kuil of sleuf is aangelegd in de ophogingslaag en bevatte materiaal uit de periode 1516-1550. Op basis van dit spoor kan verondersteld worden dat op het noordelijke deel van het terrein al enige vorm van bewoning aanwezig moet zijn geweest. Door de uitbraak in de jaren 50 en 60 van de vorige eeuw zijn verder alle sporen uit deze periode of later verdwenen. Onder het hoekhuis is een afvalkuil opgegraven. Ook deze afvalkuil kan in de eerste helft van de 16de eeuw geplaatst worden. Het proveniershuis op de oostelijke hof heeft tussen 1490 en 1580 een grondige verbouwing ondergaan. Een deel van het gebouw werd gesloopt en vervangen door een omheiningsmuur. Van deze omheiningsmuur zijn twee stukken bewaard gebleven. De twee delen hebben via een spaarboog met elkaar in verband gezeten. Het baksteenformaat is gelijk aan de omheiningsmuur van de westelijke hof. Opmerkelijk is het feit dat de omheiningsmuur niet aangelegd is op de plek van de oude rooilijn. Op de plattegrond van Braun en Hogenberg uit circa 1581 is te zien dat op de plek van de voormalige kelder een omheiningsmuur is gebouwd. Op deze kaart is verder te zien dat in de zuidoosthoek van de oostelijke hof een gebouw ligt. Van dit gebouw zijn in 1999 de fundamenten opgegraven. Naast de resten van kelders en vloeren werd ook een ronde beerput aangetroffen. In deze beerput bevond zich onder andere een Siegburg Schnelle uit de periode 1570-1580.

De periode 1580-1650

Aan de oostkant van het terrein lag als grens de Vosjessteeg. Deze steeg moet al vanaf de beginperiode van de stadsuitleg aanwezig zijn geweest. Op de plattegrond van Braun en Hogenberg uit 1580 is te zien dat de westzijde van de Vosjessteeg bebouwd is. Uit archeologisch onderzoek blijkt dat aan de oostzijde van de steeg de omheiningsmuur heeft gelopen. Deze muur is op de plattegrond van Blaeu uit ca. 1650 niet meer zichtbaar. De muur moet tussen 1580 en 1650 gesloopt en vervangen zijn door woonhuizen. Opvallend is dat de rooilijn van de huizen niet gelijk is met het voormalige tracé van de omheiningsmuur. Dit kan betekenen dat ten tijde van de bouw van de huizen de muur al verdwenen moet zijn, maar dit kan ook inhouden dat de bouwers bewust over de grens hebben gebouwd om ruimte te winnen.

Het is onduidelijk hoe de oostelijke hof er in deze periode uit heeft gezien. Op de kaart van Braun en Hogenberg uit 1581 is een ommuring met twee gebouwen te zien. Dezelfde situatie vinden we ook op de tweede uitgave van de plattegrond van Blaeu uit circa 1664. Het foutief weergegeven van de

Fase 2 oostelijke hof.

Broerenkerk en het bestaan van twee plattegronden van Blaeu met verschillende situatie geeft aanleiding tot enige twijfel over het gebruik van deze plattegronden bij de analyse van de indeling van het oostelijke hof van het Broerenkloostercomplex.

De periode 1650-1800

Van het huis aan de noordoostzijde is slechts het restant van een kelder en een waterleidingputje opgegraven. Het hoekhuis aan de zuidoost zijde van het terrein is vrijwel in zijn geheel opgegraven. Dit huis lag op de hoek van de Vosjessteeg en Achter de Broeren. De zuidgevel is gefundeerd op de omheiningsmuur.

De oostelijke hof is in deze periode geheel veranderd. De sporen van keldertjes en ander muurwerk geven aan dat het terrein vol is gebouwd. In historische bronnen uit deze periode wordt gesproken van het zogenaamde Klokkenhuis. Dit huis dankt zijn naam aan de klokkengieterij die hier waarschijnlijk vóór 1688 gevestigd is geweest. De naam is eeuwenlang bewaard gebleven in de straatnaam Klokkensteeg.

Na 1688 kregen Louis en Daniel Gaillard toestemming van het stadsbestuur om in het Klokkenhuis een glasblazerij op te richten. Zij kregen tevens vrijheid van alle provinciale en stedelijke accijnzen voor een periode van tien jaar en een subsidie van 100 gulden.¹⁷

In 1691 werd Leander del Ferro eigenaar van een glasblazerij, een werkhuis en daarbij behorende "camertjen".¹⁸ In het pand bevindt zich in deze periode ook een karveelspinnerij voor zeildoek en canvas. Eigenaar was Roelof Morgenstern. In 1697 wordt de glasblazerij verhuurd aan riemsnijder Raamhorst. Vanaf 1711 zwaait Leon del Ferro de scepter over de glasblazerij. Zijn zoon Marcus is in dienst als glasblazersknecht. Rond 1722 werd de glasblazerij gesloten en werd het pand in gebruik genomen als bokkingrokerij. Tijdens het archeologisch onderzoek in 1999 zijn geen sporen van een glasoven aangetroffen. Op de plek van het glashuis werd een rode zandlaag waargenomen. Waarschijnlijk gaat het hier om een laag vormzand. Dit vormzand kan gebruikt zijn bij de klokkengieterij of de glasblazerij. In de bovenlaag zijn verder enkele glasslakken aangetroffen.

De periode na 1800

Ter hoogte van de librije werd aan de noordzijde van de voormalige Waterstraat, tegenwoordig Aan de Stadsmuur, muur-

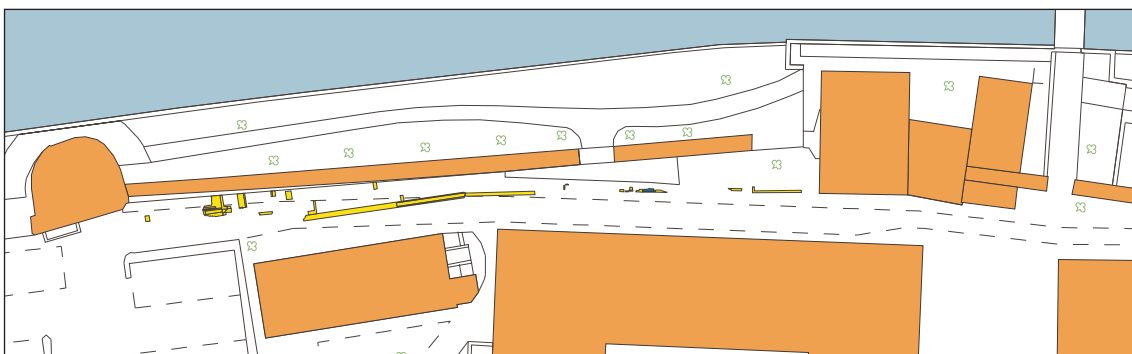
Beerkelder hoekhuis Achter de Broeren/ Vosjessteeg.

Huizen Achter de Broeren/ Vosjessteeg, rechts het Transformatorhuisje uit 1933.

werk aangetroffen. Het gaat om restanten van keldertjes en een muur van de voorgevel van enkele pakhuizen. De stadsmuur verloor rond het midden van de 17de eeuw zijn verdedigingsfunctie. Tegen de stadsmuur werden vanaf deze periode pakhuizen gebouwd. Van deze pakhuizen zijn al in 1979 houten funderingspalen met muurwerk, putten en keldertjes teruggevonden.¹⁹

Het zal in dit kader te ver voeren om alle bedrijven die aan deze pakhuizen gebruik hebben gemaakt op te sommen. Bekende bedrijven waren de verfhandel Deuzeman N.V. en de meel- en graanhandel Bergia.

Muurwerk Aan de Stadsmuur 2003.

5. Bodem

Inleiding

In het onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis van het Broerenkerkplein zijn bij het archeologische veldwerk ook bodemkundige waarnemingen verricht. Hierdoor is het mogelijk om de resultaten van de opgraving in een bredere context te plaatsen. Verder kan meer duidelijkheid worden verkregen over de ligging van de dekzandruggen in de binnenstad van Zwolle. De stad is bij bodemkundige karteringen aangegeven als een witte vlek. Tijdens de opgravingscampagne zijn op drie plekken binnen het opgravingsterrein bodemkundige waarnemingen verricht.

De natuurlijke bodemprofielen

Aan het eind van het Weichselien is op het Oud Dekzand het zogenaamde Jong dekzand afgezet. Dit Jong Dekzand is afkomstig van lokale verstuivingen en wordt gekenmerkt door een grillig patroon met duidelijke hoogteverschillen.²⁰ In het maagdelijke dekzand zijn aan het einde van het Pleistoceen bodemprofielen gevormd. Deze profielen waren in het beginstadium nog zeer ondiep en weinig ontwikkeld. Door de stijging van de zeespiegel en daarmee samenhangend het peil van het Flevomeer in het Holoceen trad vernatting op en vond in de lagere delen van het landschap veengroei plaats. Uit

bodemkundig onderzoek blijkt dat de eerste veengroei al in het Atlanticum (7000-3850 v. Chr) plaats vond. Het gaat hier dan om veenvorming in lager gelegen gebieden als stroomgeulen. Door de aanhoudende zeespiegelstijging ontstond ook veengroei in de wat hoger gelegen delen van het landschap. Een goed voorbeeld is de Mastenbroekerpolder, waar vanaf ca. 1600 v. Chr broekveen werd gevormd. De veengroei ging hier door tot de 1ste eeuw v. Chr. Uit de resultaten van het onderzoek naar het veenbos in de Mastenbroekerpolder door Stichting Ring, Alterra, Biax en de Archeologische dienst van de gemeente Zwolle is gebleken dat het bos tussen 100 v. Chr en 500 n. Chr moet hebben bestaan. Het veenbos raakte vervolgens bedekt met een laag klei. Deze kleilaag zal na 500 n. Chr. afgezet moeten zijn.

De bodem op het Broerenkerkplein bestaat uit klei op veen. Het veenpakket is gevormd in natte condities en later door overstromingen van waarschijnlijk de Gelderse IJssel bedekt geraakt met een laag blauwgrijze komklei. Onder het veen bevindt zich Jong Dekzand. In dit Jong Dekzand is geen duidelijk bodemprofiel waargenomen. Door de beperking van het bodemonderzoek was het niet mogelijk om na te gaan wanneer het veenpakket gevormd is. Ook is het onduidelijk in welke periode de kleilaag afgezet is. De aangetroffen greppel uit de 15de eeuw bleek ingegraven te zijn in de natuurlijke kleilaag. Dit betekent dus dat de klei in ieder geval vóór de 15de eeuw moet zijn afgezet.

6. Vondstmateriaal

De inhoud van een afvalkuil (BR003 spoornr. 55, vondstnr. 1-12)

De inhoud van de afvalkuil bestaat bijna geheel uit keramiek. Het minimum aantal exemplaren omvat 14 voorwerpen. Onder de vondsten bevindt zich ook een munt. Deze munt, geslagen in 1516, is belangrijk voor de begindatering van het vondstcomplex. Opvallend is dat het aantal roodbakkende pispotten het meest omvangrijk lijkt.

Op basis van de munt en de keramiek is het vondstcomplex te dateren van 1516-1550. De einddatering is problematisch en gebaseerd op steengoed voorwerpen als de s2-kan-10 en de s2-kan-34. Beide producten zijn kenmerkend voor de eerste helft van de 16de eeuw.

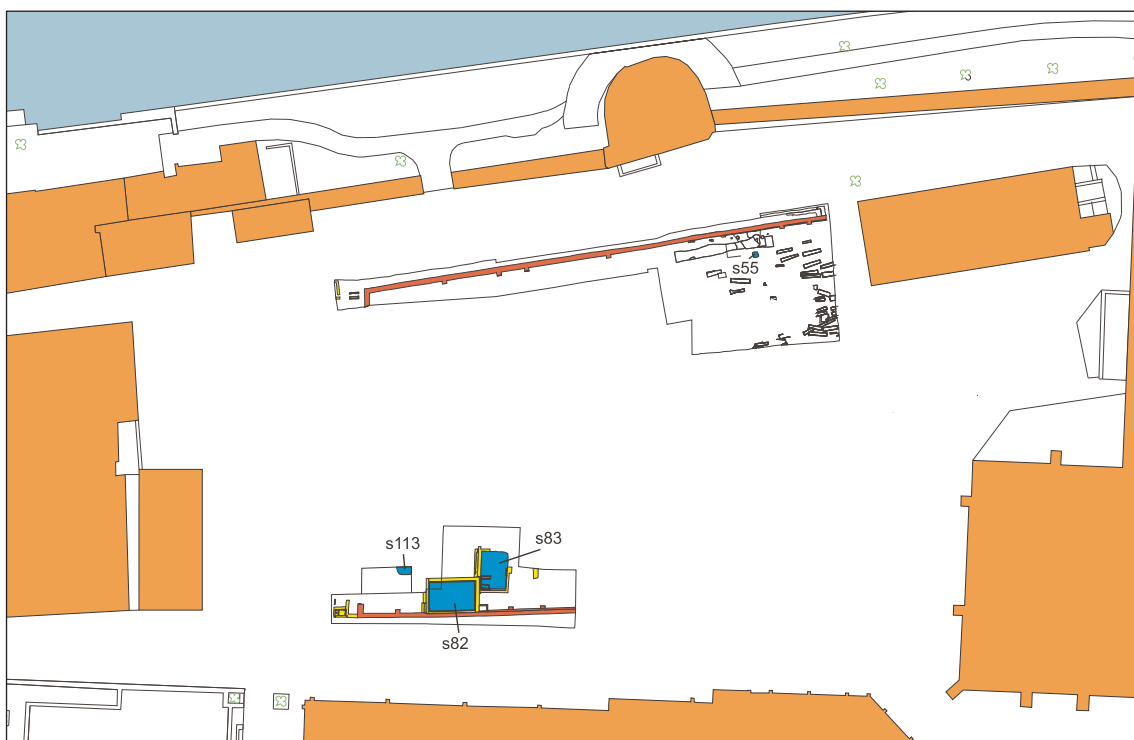
Steengoed

Een steengoed voorraadkan (s2-kan-10) kan gedateerd worden in de eerste helft van de 16de eeuw. Vergelijkbare kannen zijn gevonden in een waterput van het kasteel van Kessel en worden daar gedateerd in de periode 1500-1550.²¹ In een afvalkuil uit Alkmaar (89Luttik Oudorp) is een zelfde type kan gevonden. Dit vondstcomplex wordt gedateerd tussen 1560-1580.²² De kan lijkt hier ouder te zijn dan de rest van de vondsten. Ostkamp noemt als verklaring het feit dat voorraadkannen gerekend kunnen worden tot de niet dagelijks gebruikte voorwerpen met gemiddeld een langere levensduur.²³ De s2-kan-10 is in Kessel gedateerd op grond van de hoofdvorm met de karakteristieke geknepen standring. Clevis en

Thijssen gaan ervan uit dat de geknepen standring in het laatste kwart van de 16de eeuw verdrongen wordt door de standvoetbodem. Dit betekent niet dat de standvoetbodem als belangrijk kenmerk dan pas zijn opwachting maakt. Al in de periode 1525-1550 komen kannen met een standvoetbodem voor. De s2-kan-10 kan in ieder geval tot 1575 vervaardigd zijn.²⁴

Steengoed uit afvalkuil (S55)

Overzicht vondstcomplexen westelijk deel.

Een ander voorwerp is een drinkschaaltje (s1-dri-1) uit Siegburg. Het schaalpje mist de oranje bloes die kenmerkend is voor de 15de eeuw. Drinkschaaltjes van dit type worden in het algemeen gedateerd in de periode 1400-1500.²⁵ De afvalkuil uit Zwolle bevestigt de aanname dat dergelijke drinkschaaltjes nog tot in de 16de eeuw voor kunnen komen.²⁶ Kannen van het type s2-kan-34 komen in vondstcomplexen met een datering aan het eind van de 15de eeuw of begin van de 16de eeuw regelmatig voor. Naast onversierde exemplaren komen ook versierde exemplaren voor. Op basis van de versiering, een vrij eenvoudig ingekrast gezichts masker, zijn deze kannen in de literatuur beter bekend als puntneusbaardmannen.²⁷ Zeldzamer zijn de kannen met een ingekrast gezichts masker die een doedelzakspeler moeten verbeelden. De doedelzak is een algemeen fenomeen in het leven op het platteland in de 16de eeuw.²⁸ Het merendeel van de overgeleverde puntneusbaardmannen wordt gedateerd rond 1500. Het exemplaar uit Zwolle is op de schouder versierd met rozetstempels.

Roodbakkend aardwerk

Van de 9 voorwerpen roodbakkende keramiek kunnen 5 exemplaren gerekend worden onder de groep pispotten. Het gaat in alle gevallen om pispotten met een ziel. Eén pispot valt te reconstrueren en lijkt sterk op een r-pis-18 uit Alkmaar.²⁹ Dit type is weer verwant aan de veel algemenere r-pis-1 maar wijkt qua vorm van de buik af. De overige pispotten zijn te fragmentarisch overgebleven om er een type aanduiding aan te kunnen geven.

Onder de voorwerpen bevindt zich verder een r-kom-6. Deze kom met een kraagrand en standring is bekend uit een vondstcomplex uit Deventer en wordt daar geplaatst in de periode 1500-1600. Het Zwolse exemplaar kan gedateerd worden tussen 1516 en 1550. De overige voorwerpen van roodbakkende keramiek bestaan uit de fragmenten van twee grappen en een kleine kom met kraagrand.

Overige voorwerpen

Onder de vondsten bevindt zich verder een koperen munt met het wapen van Utrecht. De munt is op de voorzijde voorzien van de Heilige Sint Maarten te paard met het opschrift AN'D-MI 15.16. Op de keerzijde is een engel afgebeeld die met beide handen het Utrechtse wapenschild vasthoudt. Het opschrift luidt CIVITAS TRAIECTEH. De waarde bedroeg drie mijten. De munt, in de numismatiek aangeduid als Deutgen, komt in meerdere jaartallen voor en is geslagen tijdens de

Roodbakken steelkom (S113).

ambtsperiode van de Utrechtse bisschop Frederik van Baden (1496-1517). De oudste munt van dit type draagt het jaartal 1509. Van der Chijs beschrijft een gouden exemplaar met het jaartal 1509 waarbij het opschrift luidt SIVITAS TRAIECT. Mogelijk hebben we hier te maken met een proefslag.³⁰ In de literatuur zijn echter ook koperen exemplaren met hetzelfde jaartal bekend.³¹ Naast 1509 komen ook munten met 1512 en 1516 als jaartal voor.³²

Inventarislijst

Roodbakkend aardwerk

r-pis	4
r-pis-18	1
r-kom	1
r-kom-6	1
r-gra	2
steengoed	
s1-dri-1	1
s2	2
s2-kan-10	1
s2-kan-34	1
totaal	14

De afvalkuil aan de Vosjessteeg (BR003 Spoor nr. 113, vondstnr. 3-1)

De inhoud van de afvalkuil bestaat bijna geheel uit keramiek. De afvalkuil is geborgen tijdens een waarneming in een put voor een ondergrondse container. Het minimum aantal exemplaren omvat 11 voorwerpen. Naast keramiek is ook een fragment latoenkoper aangetroffen. Dit fragment is afkomstig van een ketel of pan. Op basis van de keramiek valt het vondstcomplex te dateren tussen 1500-1550.

Steengoed

Deze afvalkuil bevat zeven stukken steengoed. Het gaat hierbij uitsluitend om kannen. Vrijwel al deze voorwerpen hebben een engobe en/of een zoutglazuur en worden gerekend tot het steengoed met oppervlaktebehandeling (s2). Een fragment van een bodem is van onbehandeld steengoed (s1) en afkomstig uit Siegburg. Het voorwerp vertoont de kenmerkende oranje bloes die met name in de 15de eeuw voorkomt. Het merendeel van de kannen van steengoed met oppervlaktebehandeling is slechts globaal te dateren tussen 1500 en 1550. Twee fragmenten hebben een grijs tot lichtbruin oppervlak met een zoutglazuur. Een derde fragment met een bruin oppervlak is op basis van de witte scherf toe te schrijven aan het productiecentrum Siegburg. Waarschijnlijk gaat het hier om een trechterbeker van steengoed. Steengoed uit Siegburg met een bruine engobe komt zeker in de eerste kwart van de 16de eeuw nog in vondstcomplexen voor.

Een kan leent zich voor een typebepaling. Het gaat om een halsfragment van een s2-kan-19. Een andere kan (s2-kan) heeft een donkerbruin, deels licht gespikkelde, engobe met een zoutglazuur. De rand is afgezet met een scherpe ribbel. Halverwege de rand is een groef zichtbaar. De kan is verge-

lijkbaar met baardmankruiken uit Keulen/Frechen en enkele hoofdvormen uit het productiecentrum Raeren uit de periode 1525-1575. Een bijzonder kenmerk van de kan is de relatief hoge kraagrand met groef.

Een scherp met een versiering van eikenloof laat een strakke datering toe. Baardmankruiken met eiken- en rozenloof komen al rond 1500 voor.³³ De bloeiperiode van dit product ligt echter tussen 1525 en 1550. Ostkamp verwijst als ondersteuning van deze stelling naar een vondstcomplex van het Alkmaarse kasteel de Nieuwburg dat vóór 1517 werd verwoest en een vondstcomplex uit Bergen op Zoom met kannen uit de periode 1518 en 1576.³⁴

Roodbakkend aardewerk

Onder de roodbakkende voorwerpen bevindt zich een vrijwel complete steelkom (r-stk) De kom heeft drie poten, een gebogen samengeknepen steel op het onderste deel van de wand en een schenklip 90 graden ten opzichte van de steel. De onderzijde is sterk beroet.

Van een tweede steelkom is alleen de samengeknepen steel bewaard gebleven. Een typeaanduiding was daarom niet mogelijk. Rest verder nog een fragment van een ongeglaazuurde deksel met hoog opstaande rand en een randscherf van een aardewerkvorm met een kraagrand. Het is onduidelijk of het hier een onderdeel van een grape of kom betreft.

Inventarislijst

Roodbakkend aardewerk

r	1
r-dek	1
r-stk	2
steengoed	
s1-kan	1
s2-kan	4
s2-kan-19	1
s2-tre	1
totaal	11

De beerkelder van het Proveniershuis (EIL99vondstnr. 19-10)

De beerkelder van het proveniershuis lag in de uiterste noordoosthoek van het oostelijke hof.

De kelder bestaat uit muren van 28x13x6 en 26x13x6. De beerlaag is afgedekt met een laag mortel en puin. Boven op de puinlaag is later een vloer aangelegd. De inhoud van de beerkelder bestaat uit 54 voorwerpen van keramiek. De voorwerpen kunnen gedateerd worden tussen 1465 en 1500.

Steengoed

Een steengoed kan is van het type s2-kan-11.³⁵ De kan heeft een bruine engobe op de buitenzijde. Op basis van de witte scherp kan als productiecentrum Siegburg worden aange-merkt. Hähnel beschrijft in haar overzichtswerk over het Siegburger steengoed een aantal kannen van dit type, die eveneens voorzien zijn van een ijzerhoudende bruine engobe.³⁶

Eén fragment van een s2-kan-34 behoort tot een zogenaamde puntneusbaardman Een tweede s2-kan-34 met een bruine engobe en zoutglazuur is onversierd. De kan heeft een gespikkeld uiterlijk. Beide kannen zijn waarschijnlijk afkomstig uit het productiecentrum Raeren.

De s2-kan-34 is ook vervaardigd in Aken. Exemplaren uit dit productiecentrum lijken gekenmerkt te worden door horizontale ribben op hals en buik, een heldergrijze kleur en een dikker glazuur.³⁷ Het hoogtepunt van de Akense productie lijkt gezocht te moeten worden tussen 1425 en 1475.³⁸ De exemplaren uit Raeren daarentegen lijken met name in het laatste kwart van de 15de en eerste kwart van de 16de eeuw in vondstcomplexen voor te komen. De twee exemplaren uit Zwolle kunnen gezien worden als tamelijk jonge producten binnen het vondstcomplex.

Van een bodem van een vrij grote kan kon geen type bepaald worden. Op basis van de grootte van de standring moet het gaan om een vrij grote kan.

Tot de categorie steengoed behoort verder een trechterbeker zonder oppervlaktebehandeling. Het gaat om een trechterbeker van het type s1-tre-1. Dit type heeft meestal een inhoud tussen de 150 en 200 cc en geen oor. Clevis gaat er van uit dat de s1-tre-1 al vanaf het midden van de 14de eeuw voorkomt en dat het type na 1450 grotendeels verdwijnt.³⁹ Als productiecentrum kan Siegburg worden aangemerkt.⁴⁰ Het Zwolse vondstcomplex moet echter na 1465 dateren. Dit betekent dat de s1-tre-1 een langere looptijd heeft.

Roodbakkend aardewerk

Van de zeventien grappen zijn er twee van het type r-gra-20. Dit type wordt vooral in vondstcomplexen uit de tweede helft van de 14de en vroege 15de eeuw aangetroffen. De r-gra-20 wordt gekenmerkt door een rechtopstaande hals en een naar buiten verdikte rand met dekselgeul. De binnen- en buitenzijde is meestal voorzien van spaarzaam loodglazuur, in dat geval met ingebrande putjes van loodvijsel. De hoofdvorm van de grape lijkt niet regionaal gebonden te zijn, maar komt in vrijwel het gehele land voor. Naast exemplaren uit onder andere Dordrecht,⁴¹ Nijmegen,⁴² Amsterdam⁴³ en Alkmaar⁴⁴ zijn ook tussen het pottenbakkersafval uit Utrecht van rond 1400 grappen van dit type aangetroffen.⁴⁵ De r-gra-20 heeft in alle gevallen twee oren en wordt gedateerd tussen 1375 en 1450. De vroege exemplaren zijn waarschijnlijk voorzien van haakoren; de latere exemplaren worden gekenmerkt door worstoren.⁴⁶ De grappen uit Zwolle zijn afkomstig uit een beerkelder van het proveniershuis van het Broerenklooster. Dit proveniershuis is pas na 1465 gebouwd De grappen kunnen gezien worden als voorwerpen uit een oudere inboedel of hebben een langere looptijd gehad. Na een oorspronkelijke kookfunctie hebben ze een tweede leven gehad als pispot. De urineanslag was nog op de binnenzijde zichtbaar.

Uit het vondstcomplex komen verder vier grappen van het type r-gra-6. Grappen van dit type hebben een rand zonder dekselgeul en meestal één worstoor. Exemplaren zijn bekend uit diverse steden in Nederland.⁴⁷ Tussen het pottenbakkersafval uit Utrecht rond 1400 zijn ze niet aangetroffen. In Amersfoort zijn in een kuil met misbaksels wel grappen van het type r-gra-6 aanwezig.⁴⁸ In de beerkelder onder het Domus Parva in

Zwolle zijn 12 exemplaren van dit type gevonden. Dit vondst-complex kan op basis van historische gegevens na 1384 gedateerd worden. De einddatering ligt ergens rond 1450.⁴⁹ Het lijkt erop dat de bloeiperiode van dit type grape na 1400 moet liggen. Dit zou dan tevens een verklaring geven voor het ontbreken van de graperen in het pottenbakkersafval van Utrecht. Het Amersfoortse materiaal moet ergens rond 1450-1475 gedateerd worden.

Ook in een kuil uit Deventer van rond 1425-1475 blijkt de hoofdmoot van de graperen uit r-gra-6 te bestaan. Opvallend is dat net als in het vondstcomplex van het proveniershuis het merendeel van de graperen uit Deventer secundair als pispot is gebruikt.⁵⁰

Twee graperen zijn van het type r-gra-5. Dit type heeft een bolle buik en een rand met dekselgeul. Veel exemplaren uit de literatuur zijn versierd met een decoratie van boogjes in slibtechniek. Naast vormen met een oor zijn ook graperen met een steel bekend.⁵¹ In het vondstmateriaal onder de Sint Olofkapel in Amsterdam uit 1377-1425 komen graperen van dit type al voor.⁵² Ook in een iets later te dateren vondstcomplex uit Deventer van rond 1425-1475 komen dit soort graperen voor.⁵³

De hoofdmoot van de graperen in het Zwolse vondstcomplex bestaat uit het type r-gra-4. Dit is een hoog model met een dekselgeul en een worstoor. Het type is vrij algemeen en komt zowel in het pottenbakkersafval uit Utrecht en Amersfoort voor.⁵⁴ Het is in dit stadium te vroeg om binnen alle gepubliceerde vondstcomplexen de graperen van het type r-gra-4 te onderscheiden, maar het is goed mogelijk dat de r-gra-4 maar in bepaalde delen van Nederland voorkomt. In de vondstcomplexen uit Alkmaar uit de 15de eeuw lijken bijvoorbeeld graperen van dit type te ontbreken. Verder kan op basis van bovengenoemde inventarisatie wellicht een betere datering worden verkregen. De r-gra-4 heeft net als de r-gra-5 een vrij lange looptijd en is daarom in de beerkelder van het proveniershuis van na 1465 nog in redelijke getale aanwezig. Acht pispotten zijn van het type r-pis-1. Dit type heeft een ziel en een worstoor en komt in vondstcomplexen uit de 15de eeuw regelmatig voor. Ook in de eerste helft van de 16de eeuw is de r-pis-1 nog een gangbaar model. Geleidelijk ontstaat uit de r-pis-1 in de laat 15de eeuw een nieuw type pispot r-pis-18 met een meer rechtopstaande cilindrische hals. Rest verder nog een r-pis-11. Dit type is tevens verwant aan de r-pis-1 en r-pis-18 maar heeft een kraagrand. Graperen en pispotten met kraagrand komen met name in 16de eeuwse contexten voor. Een goed voorbeeld is de r-gra-8 die in veel vondstcomplexen in Nederland in deze periode aanwezig is. Een bijzonder voorwerp is de drinkkuit. Van roodbakken aardewerk zijn verder twee zalfpotjes (r-zal-4). Beide potjes hebben een standvlak en zijn alleen aan de binnenzijde voorzien van loodglazuur.

Een bijzonder voorwerp is de drinkkuit (r-dru-1). De drinkkuit uit Zwolle is alleen op de rand voorzien van spaarzaam loodglazuur. De binnen- en de buitenzijde zijn ongeglazuurd. Drinkkuiten worden gekenmerkt door een knopvormige voet. Op deze voet kunnen ze niet staan. Of de drinkkuiten daarom werden gebruikt bij drinkspelletjes valt echter te betwijfelen. De drinkkuit uit Zwolle is gehuld in een rieten korf. Op de hals is de korf afgezet met een dubbele strook riet. De rieten korf

lijkt voornamelijk een beschermfunctie te hebben gehad. De drinkkuiten konden op deze manier met meerdere exemplaren samen in een grote mand of korf worden gezet. De gedachte gaat hierbij uit naar de hypothese dat de drinkkuiten werden gebruikt als verpakkingsmateriaal voor een bepaald soort drank of vloeistof. De drinkkuiten uit de literatuur worden in het algemeen gedateerd tussen 1450 en 1525. Exemplaren zijn onder andere bekend uit Dordrecht⁵⁵, Nijmegen⁵⁶ en Delft.⁵⁷ Veel van de vondsten komen uit een kloostercontext.

Het vondstcomplex kan op basis van historische gegevens geplaatst worden na 1465. De aanwezigheid van de s2-kan-34 en de r-dri-1 maakt een einddatering rond 1500 aannemelijk. Opvallend is dat de overige voorwerpen van voornamelijk roodbakkerd aardewerk in veel gevallen al voor 1450 in vondstcomplexen voorkomen. Dit heeft aan de ene kant te maken met een gebrek van onze kennis over het roodbakkerd aardewerk, maar kan aan de andere kant ook te wijten zijn aan de sociale context van de gebruikers van het materiaal. Binnen het vondstmateriaal bevindt zich een groot aantal pispotten en als pispotten gebruikte graperen. Dit zijn voorwerpen die verwacht worden bij gasthuizen of proveniershuizen. Veel van de voorwerpen hebben een objectdatering die vóór 1465 kan liggen. Het is daarom niet geheel uitgesloten dat we bijvoorbeeld wat de graperen betreft met ouder afgedankt materiaal te maken hebben. Het verschijnsel van kalkaanslag op de binnenzijde van de graperen is niet geheel onbekend in de 14de en 15de eeuw. In de 15de eeuwse beerput van het Utrechtse Johannierklooster werd ook een groot aantal secundair gebruikte graperen aangetroffen.⁵⁸ Ostkamp geeft als mogelijke verklaring voor een dergelijk gebruik van graperen in de 14de en 15de eeuw dat het gebruik van pispotten toen nog betrekkelijk nieuw was. De eerste pispotten verschenen tussen 1350 en 1375 op de markt.⁵⁹ In het Zwolse vondstcomplex valt echter op dat de pispot in tamelijk grote hoeveelheden aanwezig is. Daarnaast geeft een datering van na 1465 aanleiding te veronderstellen dat het gebruik van pispotten toentertijd voldoende ingeburgerd was.

Inventarislijst

Roodbakkerd aardewerk

r dru-1	1
r-gra-2	1
r-gra-4	7
r-gra-5	2
r-gra-6	4
r-gra-20	2
r-gra	1
r-pis-1	8
r-pis-11	1
r-pis-18	5
r-pis	3
r	15

Witbakkerd

w-gra	1
-------	---

Steengoed 1

S1-tre-1	1
----------	---

Steengoed2	
S2-kan-11	1
S2-kan-34	2
S2-kan	1
Totaal	54

De beerkelder (BR003 spoornr. 83, vondstnr. 2-14)

De beerkelder met een lengte van 4.40 m en een breedte van 3.20 m is aangetroffen achter het hoekhuis Achter de Broeren/Vosjessteeg. De keldermuren zijn opgebouwd uit rode bakstenen van 22x10x4 cm met een 10 lagenmaat van 51 cm. Het vondstcomplex bevat in totaal 25 voorwerpen.

Industrieel aardewerk

De nog aanwezige gebruikslaag in de beerkelder bevatte 18 industriële producten: 10 koppen, 6 borden, 1 kwispedor en 1 kom. De voorwerpen zijn voorzien van loodglazuur en kunnen gerekend worden tot de Engelse industriële keramiek. Barker pleit voor een voorzichtigheid in gebruik van de termen creamware, pearlware en whiteware. Deze indeling is afkomstig van onderzoekers uit de 20de eeuw. In de 19de eeuw werd de keramiek door producenten en consumenten benoemd aan de hand van de wijze van versiering. In Engelse lijsten uit deze periode komen dan ook namen als dipped, painted en printed voor. Daarnaast is een indeling in creamware, pearlware en whiteware afhankelijk van de kennis van de individuele onderzoeker. Elke onderzoeker zal waarschijnlijk het materiaal op een andere manier indelen. Dit maakt vergelijking van vondstcomplexen op basis van deze indeling vrijwel onmogelijk.

Onder de keramiek bevindt zich een kom (iw-kom-1). De kom is inwendig en uitwendig voorzien van een drukdecor van rannen in onderglazuur blauw. Doordat de blauwe verf is gaan vloeien is deze keramieksoort in de literatuur ook wel bekend als Flow blue keramiek.

Het vloeien van de verf wordt veroorzaakt door de toevoeging van chloorkalk of ammoniak in de kokers, waarin aardewerk voorwerpen worden gebakken.

Het Flow blue doet rond 1835 zijn intrede en wordt tot het eerste kwart van de 20de eeuw vervaardigd. Naast productiecentra in Engeland, Amerika, Frankrijk en Duitsland is deze keramieksoort ook in Nederland bij Petrus Regout in Maastricht gemaakt. Een groot deel van de Engelse productie was echter vanaf ca. 1840 bestemd voor de Amerikaanse markt. Flow blue vormde voor de middenklasse een goed vervangingsproduct voor het Chinees porselein of zogenaamde Engelse "Bone China". In een prijslijst uit 1855 wordt duidelijk dat het binnen het aardewerk met drukdecors de hoogste prijs inneemt. Later in de 19de eeuw komt het ook in lagere klassen van de bevolking voor.

De kom uit de beerkelder is voorzien van een drukdecor dat bestaat uit een floraal motief waarbij het patroon het gehele voorwerp bedekt (sheet pattern).

Op de onderzijde is als blindmerk HACKWOOD 24 aanwezig. Hackwood is de naam van een productiecentrum dat vanaf

1807 tot 1853 in bedrijf is geweest. In de periode 1807-1843 was het bedrijf gevestigd in Eastwood te Hanley, later van 1844-1853 in New Hall te Shelton.

Het blindmerk HACKWOOD werd voor het eerst in 1827 gebruikt onder eigenaar van de pottenbakkerij William Hackwood. Ook onder de latere eigenaren William & Thomas Hackwood (1844-1850) en Thomas Hackwood (1849-1853) werd dit merk nog gebruikt.

Drie koppen (iw-kop-1) en een schotel (iw-bor-3) zijn voorzien van een drukdecor in blauw bestaand uit bloemen. De koppen hebben ook op de binnenzijde van de bodem een drukdecor in de vorm van een bloem. Geen van de koppen is gemerkt. De schotel (iw-bor-3) daarentegen is voorzien van het blindmerk SCOTT 5. Het merk SCOTT staat voor "The Southwick Pottery" in Sunderland. Deze pottenbakkerij is in 1788 gesticht door Anthony Scott. Onder verschillende familieleden –A. Scott & Sons (1829-1844), Scott Brothers & Co (1844-1854), A. Scott & Son (1872-1882) en A. Scott (1882-1896)- is de fabriek tot 1896 in gebruik geweest. Het merendeel van de producten was bestemd voor de buitenlandse markt. Opvallend is dat de drukdecors die bij Scott gebruikt zijn ook voorkomen op voorwerpen uit "The Low Ford Pottery" en "South Hylton Pottery" in Sunderland.⁶⁰ Producten uit deze fabrieken zijn voorzien van de blindmerken DAWSON, I.DAWSON, J.DAWSON en DAWSON & CO. Het productiecentrum is van ca. 1799 tot 1864 in bedrijf geweest.

Een vierde kop (iw-kop-1) heeft een decoratie in onderglazuur blauw van gestileerde bladeren en bloemranken. Inwendig is op de bodem een blad aangebracht. Op de binnenrand bevindt zich een blauwe vies. De kop kan net als bovenstaande producten gerekend worden tot de categorie pearlware. Kenmerkend voor deze keramiegroep is de blauwe gloed op de onderzijde van de bodem.

Naast koppen van het type (iw-kop-1) komen in het vondstcomplex ook 5 koppen van het type iw-kop-2 voor. Een van de koppen heeft een versiering in onderglazuur blauw van bladeren en bloemen op de bovenzijde van de kop. Een tweede kop heeft inwendig een decoratie in de vorm van een blad in onderglazuur groen en zwart. De buitenzijde is voorzien van bladeren en bloemen in blauw, groen, zwart en rood. De overige koppen zijn onversierd en kunnen gerekend worden tot het witgoed. Eén kop heeft als blindmerk 4 wat verwijst naar de vorm of maat van het voorwerp. De andere exemplaren zijn ongemerkt. Mogelijk zijn deze producten in Maastricht vervaardigd. Ongemerkte producten uit Maastricht zijn moeilijk te onderscheiden van de voorwerpen uit de Engelse productiecentra. Het lijkt erop dat het Maastrichtse aardewerk gekenmerkt wordt door een beter afgewerkte standing en een dikker loodglazuur.

Eén kop (iw-kop-8) heeft inwendig en uitwendig een drukdecor in onderglazuur blauw. Het decor bestaat uit een vrouw met een boek op schoot en een jong meisje. De vrouw en het meisje worden vergezeld van een hond. De kop is ongemerkt maar lijkt vervaardigd te zijn in Engeland.

Onder de borden komt een fragment voor van een bord (iw-bor) met schulprand en een versiering van bloemen in reliëf. De rand is voorzien van een blauwe vies

Een bord (iw-bor) wijkt af van de groep borden. Kenmerkend voor dit exemplaar is de onderkant, die bestaat uit een geprofileerde bodem met standring.

Rest verder nog een kwispedoor (iw-kop-1). Dit type komt al in de 18de eeuw voor.

Roodbakkend aardewerk

Van roodbakkend aardewerk zijn in totaal 16 voorwerpen aanwezig. Van 9 stuks kon geen type bepaald worden. Hieronder bevonden zich de restanten van twee deksels, een kan, twee testen en een kachelpan.

Twee deksels zijn van het type r-dek-5. Dit type deksel heeft een kleine massieve knop, die aan de bovenzijde is afgeplat.⁶¹

De twee gevonden deksels behoren tot het standaard assortiment van een 19de eeuwse pottenbakkerij. Het is vrijwel onmogelijk om bepaalde deksels aan een specifiek productiecentrum te verbinden. De meeste deksels hebben op de bovenzijde een helder loodglazuur. Exemplaren zijn onder andere bekend uit de pottenbakkerij van Taminiau, die van 1836 tot 1872 in bedrijf is geweest. Eén van de deksels heeft een baksel waarin ijzerconcreties zichtbaar zijn. Een herkomst uit één van de Friese pottenbakkerscentra ligt voor de hand. Tot het keukengerei kan verder nog een r-kop-4, r-pot-2 en een gort- of sluitpan r-gra-65 gerekend worden. De r-pot-2 kan gezien worden als een zeer algemeen product in de 19de eeuw. Potten van dit type werden veel gebruikt voor het bewaren van verf. Ook de gort- of sluitpan komt in de 19de eeuw veel voor. Het voorwerp heeft zijn vorm ontleend aan de introductie van het fornuis.

Van een kom (r-kom-69) is de functie onduidelijk. Het voorwerp heeft een loodglazuur met mangaanoxide en drie pootjes. De twee verticale loboren geven aan dat het kommetje door middel van een touw of koord opgehangen kon worden.

Witbakkend aardewerk

Onder het witbakkend aardewerk bevindt zich een pispot van het type w-pis-8. De pispot heeft een standring en uitwendig loodglazuur met koperoxide en kan gerekend worden tot de Hollandse productie. Het centrum van de Hollandse productie was Gouda. Gouda had dankzij de tabaksindustrie al een grote traditie in het maken van witbakkende keramische voorwerpen. De w-pis-8 is in de literatuur bekend als de Goudse pispot.⁶² Een vergelijkbare pispot uit Deventer wordt gedateerd tussen 1820 en 1890.

Glas

Uit de beerkelder kwam een wijnfles van het type gl-fle-27. Dit type fles is in een vorm geblazen en heeft een hoog smal model dat nauwelijks afwijkt van de huidige wijnflessen. De slordige glasdraad rond de mond verradt de ouderdom.⁶³ De gl-fle-27 komt in de gehele 19de eeuw voor. Een tweede fles is aanzienlijk kleiner en eveneens in een vorm geblazen. Het flesje wordt in het classificatiesysteem voor Laat- en Postmiddeleeuws aardewerk en glas aangegeven als gl-fle-69.

Inventarislijst

Roodbakkend aardewerk	
r-dek	2
r-dek-5	2
r-gra-65	1
r-kan	1
r-kap	1
r-kom-69	1
r-kop-4	1
r-pot-2	1
r-tes	2
r-zal-3	1
r-	3
Witbakkend aardewerk	
w-pis-8	1
Industrieel wit	
lw-bor	2
lw-bor-3	1
lw-kom-1	1
lw-kop-1	4
lw-kop-2	5
lw-kop-8	1
lw-kwi-1	1
Glas	
Gl-fle-27a	1
Gl-fle-69	1
Totaal	34

Kelder pakhuis Aan de Stadsmuur (ADS03 vondstnr. 1-1)

Dit keldertje is maar gedeeltelijk onderzocht. Tot het vondstmateriaal behoren uitsluitend fragmenten van tegels (5 stuks). Op de tegels zijn voornamelijk zeewezens en schepen afgebeeld. Een van de tegels heeft een voorstelling van een schip met gestreken zeil. De hoekmotieven bestaan uit zogenaamde spinnekoppen. Opmerkelijk is dat op de tegel, aan de achterzijde, de letters P en A zijn geschilderd. Deze letters slaan waarschijnlijk op het decor. Tegels werden wel vaker op de achterzijde beschilderd. In de meeste gevallen betrof het tegels uit een tableau, waarbij de beschildering sloeg op de plaats waar de tegel behoorde te zitten. Ook proefdecoraties en de vermelding van het aantal stuks met een bepaalde decoratie uit een tegeloven komen op de achterzijde van de tegels voor. De tegel uit Zwolle kan gedateerd worden in de tweede helft van de 17de eeuw of eerste helft 18de eeuw.

Kelder hoekhuis Achter de Broeren/Vosjessteeg (BR003 spoornr. 82, vondstnr. 2-13)

Deze kelder heeft gehoord bij het hoekhuis Achter de Broeren/Vosjessteeg. De kelder was vierkant en had een lengte van 5.20 m en een breedte van 3.60 m. De muren, klamp en de vloer van de kelder waren voorzien van cement. De kelder was hierdoor waterdicht en kon zo gebruikt worden voor onder andere aardappels of andere groente- en fruitproducten. De afwerking van de kelder heeft waarschijnlijk pas in de 20de eeuw plaatsgevonden. Naast aardewerk zijn er ook een ijzeren blokgewicht, een emaille reclamebord en een houten groenten- en fruitkistje aangetroffen

Industriële keramiek

Twee borden met een standring zijn versierd met een drukdecor bestaande uit bloemen. De borden zijn gemerkt met een beeldmerk in blauw en afkomstig uit Sarreque mines. Van zes borden is het type en de herkomst niet meer te herleiden. Onder de koppen bevinden zich drie exemplaren die gemerkt zijn met een sphinx met daaronder de 3-regelige tekst Petrus Regout & Co Maastricht, Made in Holland. Dit zogenaamde "kleine" Sphinx-merk is vanaf omstreeks 1892 tot zeker 1930 in gebruik gebleven.⁶⁴ Ook enkele stukken van na 1930 zijn nog van dit merk voorzien.

Van witgoed zijn verder nog twee onderzetteren. De grootste onderzetter is voorzien van een versiering die kenmerkend is voor de jaren 20 van de vorige eeuw. De tweede onderzetter heeft een versiering van marmer.

Glas

De glazen potten zijn gebruikt voor het bewaren van levensmiddelen. Grote potten van steengoed uit het Westerwald gebied (in de volksmond aangeduid als Keulse potten) zijn tot de jaren 40 van de 20de eeuw in gebruik gebleven voor het inmaken van voedsel. In de meeste gevallen ging het om sperziebonen gemengd met zout. De eerste vermelding van het conserveren van groenten in glazen potten stamt uit ca. 1780. Het grote probleem bij deze eerste potten was de afsluiting. Het zou echter pas tot 1858 duren voor er een pot met schroefsluiting voorzien van deksel, binnenplaatje en ruberring werd uitgevonden. Dit zogenaamde Mason systeem vond in Europa snel navolging. De zwaar uitgevoerde conservenpotten met inwendig schroefdraad, die werden afgesloten door een glazen schroefdeksel, werden vervangen door de eerste potten met schroefsluiting.

Het Mason systeem bleef tot na 1945 in gebruik. Al vóór 1945 maakten fabrikanten gebruik van conservenpotten met een "felssluiting". Een metalen plaatje met rubberafdichting werd op de plaats gehouden door een blikken band die zowel om het afdekplaatje als om de onderkant van de glasrand werd gefelst. Al deze bovengenoemde sluitingen waren voornamelijk handwerk, potten met een felssluiting moesten per stuk door de machine worden geleid. In 1955 kwam een eind aan dit systeem. Na 1955 kwamen er potten op de markt, waarbij de ruberring ingespoten was en werden afgesloten met een licht aluminium deksel. Dit hele proces was volledig geautomatiseerd. Uit de kelder komen drie conservenpotten. De oudste pot heeft een inhoud van 1 liter. De opening bestaat uit een gladde rand

Conservenpot met felssluiting.

Conservenpot van 1 l. met schroefdraad.

Pot met versiering van bladeren in reliëf.

Bierfles 75 cl.

Glazen schijf.

met uitwendig schroefdraad. Op de bodem is in reliëf "DE BETU-WE TIEL" weergegeven. De pot kan gedateerd worden in de periode 1920-1955. De twee andere conservenpotten hebben een kleinere inhoud. Op de bodem is in reliëf "NED FABR" aangebracht. De potten hebben een felssluiting en kunnen geplaatst worden tussen 1920 en 1945.

Onder het glaswerk bevond zich een pot met een felssluiting. De pot is aan de buitenzijde voorzien van bladeren. Of de pot gebruikt is voor conserven is onduidelijk.

Ook de functie van de glazen schijven uit de kelder is onduidelijk. In de kelder kwamen verder nog drie bierflessen voor. Twee

bierflessen hadden de gebruikelijke bruine kleur. Daarnaast kwam ook een fles voor die een groene kleur had. Deze kleur kan gebruikt zijn voor bierflessen die waren bestemd voor de export. Beide typen flessen hebben een inhoudsmaat van 75 cl. In de jaren 60 van de vorige eeuw zijn alle bierflessen vervangen door een nieuw type fles.

Gietijzeren kachelpot

In de kelder werd een gietijzeren kachelpot aangetroffen. In de kachelpot werd het vuur gestookt. Binnen de kachelpotten bestaan diverse modellen. Naast Bergsche, Brabantsche,

Uit compleet modelboek van Von Raesfeld de Both & Co, ijzergieterij en emailleerfabriek "Vulcaansoord" Terborg.

Gietijzeren kachelpot.

Geribde en Gewone kachelpotten bestonden er ook bekpotten. Deze potten waren voorzien van aangegoten vlamleidingen. De bekpotten vormde het vitale onderdeel van een keukenfornuis.⁶⁵ In het modellenboek van Van Raesfeld de Both & Co, IJzergieterij & Emailleerfabrieken "Vulcaansoord" in Terborg komen diverse modellen voor. Het exemplaar uit Zwolle kan in het boek ingedeeld worden tussen de Gewone en Geribde kachelpot.

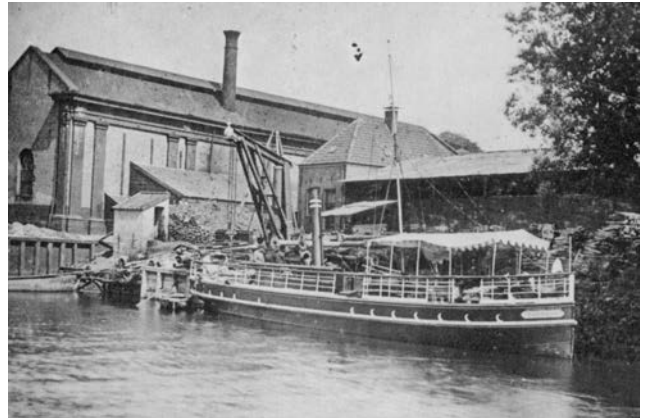
De Zwolse kachelpot is waarschijnlijk vervaardigd bij fabriek De Nijverheid in Zwolle. Deze fabriek is in 1851 opgericht door G.J. Wispelwey en J. Grieven. De fabriek heeft veel bruggen, grote hekken en lantaarnpalen gemaakt. Deze producten waren niet alleen bestemd voor de stad Zwolle, maar werden ook geleverd aan Leeuwarden, Amsterdam, Nederlands-Indië, België etc.

IJzeren gewicht

Uit de kelder kwam een ijzeren gewicht van 10 kilo. Het gewicht kan ingedeeld worden bij de groep kegelvormige gewichten die in de periode 1870-1980 in Nederland zijn gebruikt. Het gewicht is opgevuld met lood. In het lood zijn

10 kilo gewicht 1873-1877.

De fabriek van Firma Wispelwey Zwolle rond 1900.

het kantoormerk en enkele ijkmerken zichtbaar. Het kantoormerk 16 staat voor het ijkkantoor in Zwolle. Het oudste ijkmerk stamt uit 1873. Het gewicht is voor het laatst geijkt in 1877. Op het gewicht zijn verder de initialen W en Co zichtbaar.

Emaille reclamebord

Tussen het afval zat een reclamebord met de tekst "Radion wast witter". Het wasmiddel Radion kwam voor het eerst in 1931 op de markt. Het voerde in de jaren 30 een grote reclamecampagne met leuzen als "Radion wast witter" en "Radion wast zachter". Het reclamebord kan geplaatst worden in de periode 1930-1940.

Overige voorwerpen

In de kelder lag ook nog een gordijnkoordhanger van porselein. Deze hangers bestaan ook in metaal en komen in de 19de eeuw in allerlei vormen voor.

Van porselein is verder nog een aantal fragmenten van stopcontacten. Deze fragmenten dateren uit de periode 1920-1940.

Reclamebord Radion.

Losse vondsten

Tijdens de opgravingen is een aantal bijzondere vondsten gedaan. Onder de vondsten bevindt zich een pijparden beeldje. Naast beeldjes die verwijzen naar religieuze scènes bestaan er ook zogenaamde profane beeldjes. De religieuze beeldjes konden de gelovigen helpen bij hun persoonlijke geloofsbeleving, steun geven in moeilijke situaties of gebruikt worden als talisman.⁶⁶ Veel beeldjes zullen onderdeel uitmaken hebben van kleine huisaltaartjes. De profane beeldjes verwijzen veel naar de tijdsgeest, de politiek en andere evenementen. De beeldjes zijn vaak jonger dan die met religieuze afbeeldingen en horen stilistisch in de 16de of begin 17de eeuw thuis. Veel onderwerpen verwijzen naar gravures en

etsen uit deze periode. Het beeldje van het Broerenkerkplein stelt een echtpaar voor die de handen ineen hebben geslagen. De vrouw is gekleed in een lange jurk, de man draagt een lange jas met daaronder een broek. Het beeldje moet ergens gedateerd worden in de 16de of begin 17de eeuw. Een andere opmerkelijke vondst is een fragment van een zogenaamde kacheltegel. Het kan gaan om een fragment van een nistegel of een relief- of paneeltegel. Nistegels werden tot in de 16de eeuw geproduceerd. De relief- of paneeltegel werd vanaf de 16de eeuw vervaardigd. De herkomst van de kacheltegels is moeilijk te duiden. Naast Duitsland en Oostenrijk wordt ook Zwitserland als productiecentrum genoemd.

Pijpaarde beeldje.

Fragment van kacheltegel.

7. Conclusie

Het archeologisch onderzoek op het Broerenkerklein in 2003 heeft veel informatie opgeleverd over het noordelijke stadsdeel tussen de Kleine Aa en de Thorbeckegracht. De archeologische gegevens vormen een aanvulling op de resultaten van de opgravingen op het Eiland in de periode 1990-1999. Door het archeologisch onderzoek in 2003 is met name over het Broerenkloostercomplex veel belangrijke informatie verkregen. Onderzoek naar de omheiningsmuur van het westelijke hof bracht aan het licht dat deze muur van na de stichting van het klooster in 1465 moet dateren. De historische vermelding uit 1475 waarbij een vergunning werd verleend om een omheiningsmuur aan te leggen kan als waarheid worden beschouwd. De omheiningsmuur heeft een voorganger gekend in de vorm van een greppel met houten afscheiding. Deze greppel met afscheiding dateert van rond 1465. De constructie en het baksteenformaat van de omheiningsmuur is tevens de aanleiding voor een herinterpretatie van het onderzoek op het Eiland in 1999. Bij de herinterpretatie kwam de omheiningsmuur van het oostelijke hof, de beerkelder van het proveniershuis en fundamente van een kelder van een tweede gebouw aan het licht. Het vondstmateriaal van het proveniershuis kon gedateerd worden tussen 1465 en 1500 en gaf aan dat het proveniershuis onderdeel uitmaakte van de stichting van het Broerenklooster in 1465. Na de sloop van een deel van het proveniershuis moet de omheiningsmuur zijn aangelegd.

Tijdens het archeologisch onderzoek in 2003 zijn geen sporen aangetroffen die ouder zijn dan 1465. Gedoeld wordt op de vele mestkuilen uit de periode 1400-1450 die op het Eiland zijn aangetroffen. Dit kan te maken hebben met het feit dat maar een klein deel van het Broerenkerklein is onderzocht. De oudste afvalkuilen die zijn aangetroffen in het gebied dateren uit het eerste kwart of eerste helft van de 16de eeuw. De fundamente van het hoekhuis Achter de Broeren/Vosjessteeg dateren van na 1550. Op de plattegrond van Braun en Hogenberg uit 1581 staan deze huizen ook nog niet aangegeven. De vondsten uit de kelders van dit gebouw dateren allemaal uit de 19de en begin 20de eeuw. Het archeologisch onderzoek heeft een beeld opgeleverd van de ruimtelijke situatie van het kloostercomplex. Daarnaast geven ook de 19de en 20de eeuwse vondsten een indruk van het leven van de bewoners van het gebied in die tijd.

Literatuur

Baart, J.M. 1972. De potten en pannen van de wacht. In: H.H. van Regteren Altena (red.) *Vondsten onder de Sint Olofskapel. Stadskernonderzoek in Amsterdam*, 13-21.

Baart, J.M., e.a. 1977. *Opgravingen in Amsterdam. 20 jaar stadskernonderzoek*.

Bartels, M.H. 1996. Steengoed. In: E. Vreenegoor en J. Kuipers (red.) 1986. *Vondsten in Veere. Middeleeuwse voorwerpen uit een beerput van huis 'In den Struys'*, 45-51.

Bartels, M.H. (red.) 1999. *Steden in scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel 1250-1900*.

Berkenvelder, F.C. 1970. *Zo was Zwolle rond 1900*.

Bitter, P., e.a. 1997. Wonen op Niveau. Archeologisch, bouw-historisch en historisch onderzoek onderzoek van twee percelen aan de Langestraat. *Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie* 5.

Bruijn, A., T. Hoekstra en H.J. van Beuningen 1979. Pottersvuren langs de Vecht: aardewerk rond 1400 uit Utrecht, *Rotterdam Papers* 3.

Carmiggelt, A. 1979. *Archeologisch onderzoek tussen Diezerpoort en Wijndragerstoren te Zwolle*.

Carmiggelt, A. 1989. Ovenbrand en brandewijn. De geschiedenis van de Zwolse glasblazers. In: *Zwols Historisch Tijdschrift* 2-6, 34-42.

Carmiggelt, A. en M.M.A. van Veen 1995. Laat- en Postmiddeleeuws afval afkomstig uit zes vondstcomplexen te Den Haag, *Haagse Oudheidkundige publicaties* 2.

Clevis, H. (red.) z.j. *Zwolle Ondergronds. Zeven blikvangers van archeologische vondsten in Zwolle*.

Clevis, H. en J. Kottman 1989. *Weggegooid en Teruggevonden. Aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750*.

Clevis, H. en J.R.A.M. Thijssen 1989. Kessel, huisvuil uit een kasteel, *Mededelingenblad Nederlandse Vereniging van Vrienden van de Ceramiek* 136.

Clevis, H., en M. Smit 1990. *Verscholen in vuil, archeologische vondsten uit Kampen 1375-1925*.

Chijs, P.O. van der 1859. *De munten der bisschoppen van de heerlijkheid en de stad Utrecht van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend*.

Gaimster, D.R.M. 1997. German Stoneware 1200-1900, *archaeology and cultural history*.

Gevers, A.J. en A.J. Mensema 1989. *De Broerenkerk te Zwolle*.

Geyskens, L. 2002. Beelden en plaketten uit pijpjaarde te Antwerpen. In: J. Veeckman (red.) *Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg* 5, 9-115.

- Goldschmitz, L., H. Hendrikse, J. Kottman en B. Oele. 1996. Catalogus van keramiek en glas. In: E. Vreenegoor en J. Kuipers (red.) 1986. *Vondsten in Veere. Middeleeuwse voorwerpen uit een beerput van huis In den Struys*. 60-77.
- Groothedde, M.H. en M. Bartels 2000. Taminau in Zutphen, archeologie, geschiedenis en producten van een 19de eeuwse pottenbakkerij. In: A. Böing, W. Elling, G. Inhester (red.) *Töpfer-Kramer-Pottenbakkers. Keramik zwischen. Keramik tussen IJssel en Berkel*. 159-173
- Hähnel, E. 1987. *Siegburger Steinzeug, Bestandskatalog 1, Führer und Schriften des rheinischen Freilichtmuseums und Landesmuseums für Volkskunde in Kommern*.
- Jacobs, E. en M.M.A. van Veen 1996. Laat- en postmiddeleeuwse vondstcomplexen aan de Lange Voorhout, *Haagse Oudheidkundige Publicaties 3*.
- Jacobs, E., M. Poldermans en T. van der Zon (red.) 2002. *Spitten aan het Spaarne. Archeologisch onderzoek onder de Gravinnehof in Haarlem*.
- Klomp, M. z.j. *Van mestplaats tot woonwijk. De geschiedenis van het Eiland in Zwolle vanaf de 15de eeuw tot midden 20ste eeuw*.
- Kottman, J.F.P. 1991. Flessen, glazen en een tazza. In: J.R.A.M. Thijssen (red.) *Tot de bodem uitgezocht: glas en ceramiek uit een beerput van de 'Hof van Batenburg' te Nijmegen 1375-1850*, 33-39, 128-158.
- Meijer, G.A., 1912. De laatste jaren van het Broerenklooster te Zwolle. In: *Verlagen en Mededeelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsche Regt en Geschiedenis 28*, 46-49.
- Mierlo, Th. Van en J.C. Streng 1989. Kerk en klooster na de hervorming. In: A.J. Gevers en A.J. Mensema (red.) *De Broerenkerk te Zwolle*. 37-79.
- Ostkamp, S. 1996. *Ceramiek van de Nieuwburg (verwoest 1517). Aardewerk afkomstig uit de binnengracht van de voorburch van het kasteel de Nieuwburg (gemeente Alkmaar)*. (ongepubliceerde bijvakschriftie Kastelenkunde Rijksuniversiteit van Utrecht)
- Ostkamp, S., R. Roedema en R. van Wilgen 2001. *Gebruikt en Gebroken. Vijf eeuwen bewoning op drie lokaties in het oostelijk stadsdeel*. Rapporten over de Alkmaarse Monumentenzorg en Archeologie 10.
- Otten, J. (red.) *Het oude Eiland. De verdwenen Jordaan van Zwolle*.
- Polling, A. 1997. *Maastrichtse ceramiek. Merken en dateringen, 5e herziene en uitgebreide druk*.
- Renaud, J.G.N. 1975. De vondsten gedaan bij het archeologisch onderzoek naar het voormalig Karthuizer klooster buiten Delft. In: R. Rothfus en A.J.H. Rozemond (red.) *De Karthuizers en hun Delftse kloosters*. Een bundel studien verschenen ter gelegenheid van het achtste lustrum van het Genootschap Delfa Batavorum. 78-85.
- Spek, T. 1996. Het Sallandse dekzandlandschap. In: T. Spek, F.D. Zeiler en E. Raap. *Van de Hunnepe tot de zee. De geschiedenis van het Waterschap Salland*. 23-47.
- Stokroos, M. 1984. *Gietijzer in Nederland. Het gebruik van gietijzer in de 19de eeuw*.
- Stokroos, M. 2001. *Verwarmen en verlichten in de negentiende eeuw*.
- Stuurman-Aalbers en Stuurman 1988. *Jaaroverzicht Munten en Penningen der Nederlanden deel 2*.
- Thijssen, J.R.A.M. 1991. *Tot op de bodem uitgezocht. Glas en ceramiek uit een beerput van de Hof van Batenburg te Nijmegen 1375-1850*.
- Vandenbulke, L.V. en G. Groeneweg, 1988. The stoneware stock of Jan-Peters and Cornelis-de-Kannemann: two merchants of Rhenish pottery at Bergen-op-Zoom (NL) during the 2nd quarter of the 16th century. In: D.R.M. Gaimster (red.) *Zur Keramik des Mittelalter und der beginnende Neuzeit im Rheinland. Medieval and later pottery from the Rheinland and its markets. BAR International Series*. 343-357.
- Verlaan, T.G. z.j. Het oude Dominicaner klooster te Zwolle. In: *Bijdragen uit het land van IJssel en Vecht 2e bundel*.
- Verlaan, Th.G., G. Oostingh en P. Lettinga .z.j. *Op de bres voor Zwolle. De strijd van de Vrienden van de Stadskern*.
- Vries, D.J. de 1989. Kerk en klooster tot 1580. In: A.J. Gevers en A.J. Mensema (red.) *De Broerenkerk te Zwolle*. 9-37.
- Vries, D.J. de 1994. *Bouwen in de late middeleeuwen. Stedelijke architectuur in het voormalige Over- en Nedersticht*.
- Wolfs, S.P., 1984. *Middeleeuwse Dominicanerkloosters in Nederland*.

Noten

1. Klomp z.j. 16
2. De helft van de gaarde wordt aan de stad verkocht voor 113 Rijnse gulden en 2 kromstaarten; HCO AAZ01, ch. Coll 466.06 en AAZ01-1430, 31 (maand-rekening 1466)
3. Wolfs 1984, 334
4. Het gaat om een strook "bylanxs den nyen graven

- tot enen weg, 70 3/8 roede, elke roede 3 herenpond, 107 Rijnse gulden en 1 kromstaart"; het tweede stuk bevond zich "tusschen den choer ende der bruggen 15 1/2 roede ende 14 1/2 voet, elke roede 3 herenpond"; HCO AAZ01, invnr. 1430 (Jaarrekening 1466 zonder maandaanduiding), 29: De Vries 1989, 12-13 en De Vries 1994, 263
5. De Vries 1989, 12 en De Vries 1994, 263
 6. Deze hoven worden ook in bronnen uit de 16de eeuw met betrekking tot het Broerenklooster vermeld; Meijer 1912, 58, 60 en 72
 7. De Vries 1994, 272
 8. Van Mierlo en Streng 1989, 70
 9. De Vries 1989, 32
 10. Berkenvelder 1970, 130
 11. Het gaat om een aantal scherven steengoed zonder oppervlaktebehandeling (steengoed 1) met de kenmerkende rode bloes en scherven van roodbakken en grijsbakken aardewerk.
 12. Deze hoven worden ook in bronnen uit de 16de eeuw met betrekking tot het Broerenklooster vermeld; Meijer 1912, 58, 60 en 72
 13. In de muren van de beerkelder zijn bakstenen van 26x13x6 en 28x13x6 verwerkt
 14. De maat van 10 lagen bakstenen en een voeg bedraagt 71 cm
 15. De maat van 10 lagen bakstenen en een voeg bedraagt 62 cm
 16. Verlaan Z.J., 46
 17. GA Zwolle, Res. van Schepenen en Raden 1688. Carmiggelt 1989, 34-35
 18. Carmiggelt 1989, 36-39
 19. Carmiggelt, 1979
 20. Spek 1996, 23
 21. Clevis en Thijssen 1989, 28-29
 22. Ostkamp 2001, 12
 23. Ostkamp 2001, 17
 24. Clevis en Thijssen 1989, 11; Zij spreken van een gewelfde standringbodem; Ostkamp 2001, 17
 25. Alkmaar (93LAN11B), Bitter, Dijkstra e.a 1997, 69; Deventer (51-19 en 99-16), respectievelijk Clevis en Kottman 1989, 79 en Bartels 1999, 530; Nijmegen (99-265), Bartels 1999, 531, Den Haag (95-2 en 96-6), respectievelijk Carmiggelt en Van Veen 1995, 150 en Jacobs en Van Veen 1996, 66) en Veere (96-1417), Goldschmitz en Hendrikse 60
 26. Clevis en Kottman 1989, 36
 27. Zie o.a. Jacobs, Poldermans en Van Zon 2002, 34
 28. Gaimster 1997, 224
 29. Ostkamp 2001, 125
 30. Van der Chijs 1859, 318-319
 31. Stuurman-Aalbers en Stuurman 1988, 144
 32. Van der Chijs 1859, 319
 33. Gaimster 1997, p. 191
 34. Ostkamp 2001, 63-65, Nieuwburg, Ostkamp 1996; Bergen op Zoom, Vandenbulcke en Groeneweg 1988.
 35. Thijssen 1991, 60, afb. 49
 36. Hähnel 1987, 162-164
 37. Bartels 1996, 48
 38. Bartels 1996, 48
 39. Clevis en Kottman 1989, 35 en Clevis en Smit 1990, 32
 40. Hähnel 1987, 206-207, afb. 300
 41. Bartels 1999, 661, catnr. 480
 42. Thijssen 1991, 81, catnr. 115
 43. Baart 1977, 232, afb. 425
 44. Ostkamp e.a. 2001, 109, catnr. 52 en 203, catnr. 136 en 137
 45. Bruijn 1979, 68, afb. 28.1
 46. Ostkamp e.a. 2001, 144
 47. Onder andere Alkmaar, Deventer, Kampen
 48. Bruijn 1979, 142-143, afb. 4 en 6
 49. Clevis z.j. 23
 50. Clevis en Kottman 1989, 39
 51. Clevis z.j. 87, afb. 13
 52. Baart 1972, 19, afb. 29 links
 53. Clevis en Kottman 1989, 95, 19-32
 54. Bruijn 1979, 61, afb. 18.6, 62, afb. 20 en 143, afb. 181.1
 55. Dordrecht Groenmarkt complex 108 en 113, Bartels 1999, 657-658
 56. Nijmegen complex 205, Bartels 1999, 658
 57. Delft Kartuizerklooster; Renaud 1975, 50 en 57; Renaud 1976, 82, afb. 46 boven en 83, afb. 47b.
 58. Schnieder 1985
 59. Ostkamp 2001, 58
 60. Zie Bartels 1999, 888, invnr. 1308
 61. Groothedde en Bartels 2000, 225
 62. Bartels 1999, 164
 63. Kottman 1991, 37 en 1455, afb. 327, Bartels 1999, 978-979, afb. 129-131
 64. Beeldmerk 90B, Polling 1997, 35
 65. Stokroos 2001, 27-28
 66. Geyskens 2002, 13

8. Catalogus

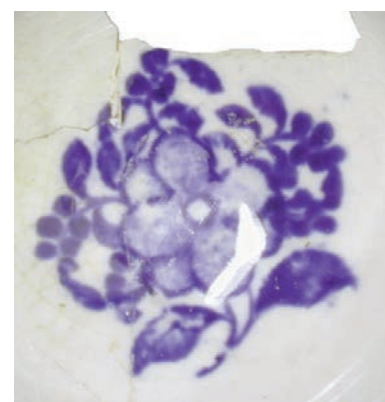
- 1a. collectie en inventarisnummer
- 1b. Vondstcontext (complexdatering)
2. code van het type
3. objectdatering
4. maten afgerond op halve centimeters
diam/hoogte/standr
- 5a. baksel/materiaalsoort
- 5b. kleur/glazuur
- 5c. beschrijving van de decoratie
- 6a. bodem
- 6b. oor/steel
- 6c. compleetheid
7. functie
8. productiecentrum
9. literatuur

2

1a. ZW003-BRO-3-2; 1b. beerkelder, 1825-1900; 2. iw-kop-1; 3. 1825-1900; 4. 7.1/4.7/3.1; 5a. witgoed; 5b. loodglazuur, onderglazuur blauw; 5c. buitenzijde: drukdecor bloemen en bladeren, blauw op wit, binnenzijde: drukdecor bloem en blad op bodem; 6a. standing; 7. kop (hoort bij schotel BRO-3-1); 8. Soutwick Pottery, Sunderland?; 9. voor decor, zie Bartels 1999, 888, invnr. 1308, zie ook invnr. 2-4.

1:2

De beerkelder (BR003 spoornr. 83, vondstnr. 2-14)

1

1a. ZW003-BRO-3-1; 1b. beerkelder, 1825-1900; 2. iw-bor-3; 3. 1788-1896; 4. 12.2/2.5/7.0; 5a. witgoed; 5b. loodglazuur, onderglazuur blauw; 5c. buitenzijde: drukdecor bloemen en bladeren, blauw op wit, binnenzijde: drukdecor bloem, blauw op wit; 6a. standing; 6c. blindmerk: SCOTT 5; 7. schotel; 8. Soutwick Pottery, Sunderland; 9. voor decor; zie Bartels 1999, 888, invnr. 1308; zie ook invnr. 2-4.

1:2

3

1a. ZW003-BRO-3-3; 1b. 1825-1900; 2. iw-kom-1; 3. 1827-1853; 4. 17.2/7.5/8.8; 5a. witgoed; 5b. loodglazuur, onderglazuur blauw; 5c. buitenzijde: drukdecor ranken, blauw op wit; vloeiblaauw, binnenzijde: drukdecor ranken, blauw op wit; vloeiblaauw; 6a. standing; 6c. blindmerk: HACKWOOD 24; 7. kom; 8. Hackwood.

1:2

4

1a. ZW003-BRO-3-4; 1b. beerkelder, 1825-1900; 2. iw-kop-1; 3. 1825-1900; 4. 7.5/4.7/3.7; 5a. witgoed; 5b. loodglazuur, onderglazuur blauw; 5c. buitenzijde: gestileerde bloemen en bladeren bovenzijde kop, blauw op wit, binnenzijde: blad en bies op de rand, blauw op wit; 6a. standring; 7. kop; 8. Engeland.

1:2

6

1a. ZW087-BRO-3-6; 1b. beerkelder, 1825-1900; 2. gl-fle-27; 3. 1825-1900; 4. 6.5/25.0/6.5; 5a. glas; 5b. groen; 6a. opgebald; 6c. vorm geblazen; 7. wijnfles; 8. Nederland; 9. Kottman 1991, 145, nr. 327.

1:2

5

1a. ZW087-BRO-3-5; 1b. 1825-1900; 2. iw-kop-8; 3. beerkelder, 1825-1900; 4. 9.1/5.1/4.0; 5a. witgoed; 5b. loodglazuur, onderglazuur blauw; 5c. buitenzijde: drukdecor met vrouw met boek op schoot en jong meisje en toekijkende hond, blauw op wit, binnenzijde: idem; 6a. standring; 6b. vormoor; 7. kop; 8. Engeland.

1:2

7

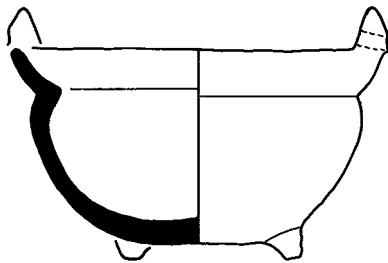
1a. ZW087-BRO-3-7; 1b. beerkelder, 1825-1900; 2. gl-fle-69; 3. 1825-1900; 4. 2.7/7.7/2.3; 5a. glas; 5b. kleurloos; 6a. standvlak, pontilmerk; 6c. vorm geblazen; 7. fles; 8. Nederlanden?; 9. Kottman 1999, 989, nr. 169.

1:2

8

1a. ZW087-BRO-3-8; 1b. beerkelder, 1825-1900; 2. r-kom-69; 3. 1825-1900; 4. 9.8/6.7; 5a. roodbakken; 5b. loodglazuur, mangaanoxide; 5c. inwendig: loodglazuur, mangaan-oxide, uitwendig: loodglazuur, mangaanoxide; 6a. drie poten; 6b. vertikaal loboor, doorboord; 7. kom; 8. Nederland.

De beerkelder van het Proveniershuis (EIL99vondstnr. 19-10)

9

1a. Eil99-19-10-1; 1b. beerkelder, 1465-1500; 2. r-gra-4; 3. 1465-1500; 4. 14.0/15.0; 5a. roodbakken; 5b. inwendig: loodglazuur, uitwendig: spaarzaam loodglazuur; 6a. drie poten; 6b. twee verticale worstoren; 7. grape; 8. oost Nederland; 9. Bruijn 1979, 61, afb. 18.6.

10

1a. Eil99-19-10-2; 1b. beerkelder, 1465-1500; 2. r-gra-4; 3. 1465-1500; 4. 17.5/19.3; 5a. roodbakken; 5b. inwendig: loodglazuur, uitwendig: spaarzaam loodglazuur; 5c. fijne draairibbels op de schouder; 6a. drie poten; 6b. verticale worstoor; 7. grape; 8. oost Nederland; 9. Bruijn 1979, 61, afb. 18.6.

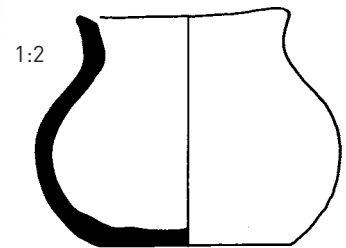
11

1a. Eil99-19-10-3; 1b. beerkelder, 1465-1500; 2. r-gra-6; 3. 1465-1500; 4. 18.4/19.2; 5a. roodbakken; 5b. inwendig: loodglazuur, uitwendig: spaarzaam loodglazuur; 6a. drie poten; 6b. verticaal worstoor; 7. grape; 8. Nederland.

13

1a. Eil99-19-10-5; 1b. beerkelder, 1465-1500; 2. r-zal-4; 3. 1465-1500; 4. 6.5/6.0/5.0; 5a. roodbakken; 5b. inwendig: loodglazuur; 6a. standvlak; 7. zalfpot; 8. Nederland.

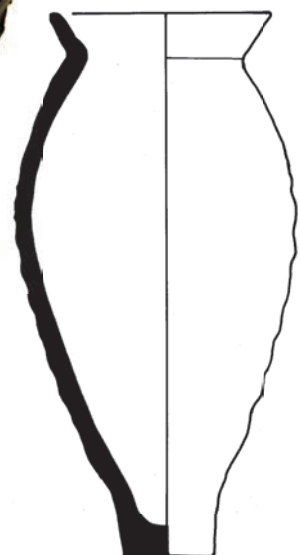

13

1a. Eil99-19-10-6; 1b. beerkelder, 1465-1500; 2. r-dru-1; 3. 1465-1500; 4. 8.0/14.3/2.4; 5a. roodbakken; 5b. inwendig: loodglazuur, uitwendig: spaarzaam loodglazuur op rand; 5c. rieten korf; 6a. standvlak; 7. drinkkuit; 8. Nederland.

1:2

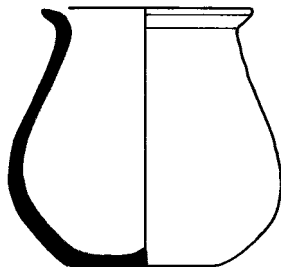

12

1a. Eil99-19-10-4; 1b. beerkelder, 1465-1500; 2. r-zal-4; 3. 1465-1500; 4. 5.6/6.9/3.7; 5a. roodbakken; 5b. inwendig: loodglazuur; 6a. standvlak; 7. zalfpot; 8. Nederland.

1:2

15

1a. Eil99-19-10-7; 1b. beerkelder, 1465-1500; 2. s1-tre-1; 3. 1465-1500; 4. 5.6/13.3/5.6; 5a. steengoed zonder oppervlakte behandeling; 6a. geknepen standring; 7. trechterbeker; 8. Siegburg.

1:2

17

1. Eil99-19-10-9; 2. s2-kan-34; 3. 1465-1500; 4. 14.5/25.5/12.5; 5a. steengoed met oppervlakte behandeling; 5b. ijzerengobe en zoutglazuur; 6a. geknepen standring; 7. kan; 8. Raeren.

16

1. Eil99-19-10-8; 1b. beerkelder, 1465-1500; 2. s2-kan-11; 3. 1465-1500; 4. 17.5/29.8/12.6; 5a. steengoed met oppervlakte behandeling; 5b. ijzerengobe; 6a. geknepen standring; 6b. verticaal lintoer; 7. kan; 8. Siegburg; 9. Thijssen 1991, 60, afb. 49.

